

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ
УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
Кафедра практичної психології та психодіагностики**

На правах рукопису

БУБЛІЙ ОКСАНА СЕРГІЇВНА

**ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ
РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ**

Спеціальність: 053 «Психологія»
Освітньо-професійна програма «Практична психологія»
Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр»

Науковий керівник:
ШКАРЛАТЮК КАТЕРИНА ІВАНІВНА,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології та
психодіагностики

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол №
засідання кафедри практичної психології та
психодіагностики
від _____ 2024 р.
Завідувач кафедри
Прізвище, ініціали _____
(підпис)

ЛУЦЬК – 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ**

Волинський національний університет імені Лесі Українки

Факультет психології

Кафедра практичної психології та психодіагностики

Освітній ступінь «Бакалавр»

Спеціальність 053 Психологія

Освітня програма Практична психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ 2023 року
«___» _____

**ЗАВДАННЯ НА ВИПУСКНУ КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ (ПРОЕКТ)
СТУДЕНТУ**

Бублій Оксана Сергіївна

1. Тема роботи (проекту): **Психологічні умови розвитку відповідальності у студентів**

Керівник роботи (проекту) Шкарлатюк Катерина Іванівна, кандидат психологічних наук, доцент

2. Строк подання студентом роботи (проекту) 22.05.2024 року.

3. Мета та завдання випускної кваліфікаційної роботи (проекту): дослідити психологічні умови розвитку відповідальності у студентів, як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях.

4. Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз науково-психологічної літератури, що стосується поняття відповідальності.
2. Підібрати психодіагностичний інструментарій, методики діагностики психологічних умов розвитку відповідальності.
3. Провести діагностику та проаналізувати рівень відповідальності та його чинників.
4. Розробити практичні рекомендації щодо розвитку відповідальності у студентів.

5. Дата видачі завдання 15.09.2023 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів випускної кваліфікаційної роботи (проекту)	Строк виконання етапів роботи (проекту)	Примітка
1.	<p>На першому етапі дослідження, після попереднього ознайомлення з проблематикою та її попереднього аналізу, основна увага приділяється вибору напрямку дослідження, формулюванню мети та завдань, визначенню об'єкта, предмета та методів дослідження, а також підбору потенційних джерел інформації.</p>	<p>15.09 - 20.10.2023</p>	
2.	<p>Другий етап дослідження зосереджений на сучасних наукових підходах до вивчення розвитку відповідальності у студентів.</p>	<p>20.11 - 25.11.2023</p>	
3.	<p>Третій етап дослідження передбачає проведення емпіричного діагностичного дослідження.</p> <p>Цей етап охоплює підготовку до діагностики, розробку та уточнення інструкцій для респондентів, їх попереднє тестування на простоту та зрозумілість, а також саму діагностику респондентів.</p> <p>На основі розробленої процедури та методики дослідження було проведено визначення рівня відповідальності та чинників, які впливають на його розвиток. Отримані результати стали основою для організаційних заходів щодо подальшого планування кваліфікаційної роботи: визначення завдань, розробки програми дослідження, збору матеріалу, встановлення етапів дослідження, вибору методів і завдань дослідження, а також кількісного та якісного аналізу</p>	<p>20.11 - 16.12. 2023</p>	

	отриманих даних.		
4.	Провести емпіричний аналіз факторів, що впливають на розвиток відповідальності.	16.12 - 22.01.2024	
5.	П'ятий етап дослідження полягав у розробці програми для розвитку відповідальності у студентів.	22.01 - 15.03.2024	
6.	Сформувати узагальнення та висновки на основі теоретичного опрацювання наукових джерел, проведеного емпіричного дослідження та аналізу отриманих результатів.	15.03.- 30.04.2024	
7.	Остаточне оформлення роботи	30.04.-30.05.2024	

Студент

(підпис)

Бублій О. С.
(прізвище та ініціали)

**Керівник роботи
(проекту)**

(підпис)

Шкарлатюк К.І.
(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Бублій О. С. Психологічні умови розвитку відповідальності у студентів – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Робота на здобуття освітнього ступеня «Бакалавр» за спеціальністю 053 «Психологія» – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2024.

У дипломній роботі розкрито сутність поняття «відповідальність» та здійснено теоретико-методологічний аналіз феномену відповідальності у студентів. Відповідальність розглядається як суцільна риса зрілої особистості, що виявляється в усвідомленому, ініціативному, самостійному та добросовісному виконанні своїх обов'язків, готовності відповідати за свої дії та їх наслідки. Аналізуються особливості розвитку відповідальності у студентів. Розглянуто умови та фактори, за які проводиться цей розвиток.

Доводиться думка, на основі проведеного кореляційного аналізу, що відповідальність має найсильніший прямий зв'язок з інтернальністю, особливо у сферах досягнень та самооцінки. Це означає, що ці змінні часто взаємопов'язані. Люди, які вважають, що контролюють своє життя, прагнуть до успіху, ставлять перед собою амбітні цілі або мають високу самооцінку, часто також є відповідальними. Цей зв'язок є найсильнішим, що вказує на те, що віра у власні сили та контроль над ситуацією відіграють важливу роль у формуванні відповідальності.

Відповідальність може мати непрямий зв'язок з соціальною адаптованістю через інтернальність, зокрема у сферах досягнень, сімейних відносин, виробничих відносин, а також через самооцінку. Це означає, що люди, які є відповідальними, можуть мати кращу соціальну адаптацію через те, що вони мають високі значення таких змінних, як загальний рівень інтернальності, інтернальність у сфері досягнення, у сімейних відносинах, виробничих відносинах, самооцінка.

Ключові слова: відповідальність, інтернальність, самооцінка, соціальна адаптивність, студентська молодь, психологічні умови, розвиток особистості.

SUMMARY

Bublii O. S. Psychological conditions for the development of responsibility in students – Qualification scientific paper as a manuscript.

Work for obtaining the educational degree «Bachelor» in the specialty 053 «Psychology» – Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, 2024.

The thesis reveals the essence of the concept of «responsibility» and provides a theoretical and methodological analysis of the phenomenon of responsibility in students. Responsibility is considered as an integral trait of a mature personality, manifested in the conscious, initiative, independent, and conscientious fulfillment of duties, and the readiness to be accountable for one's actions and their consequences. The study analyzes the features of responsibility development in students and examines the conditions and factors influencing this development.

The correlation analysis conducted supports the view that responsibility has the strongest direct connection with internality, especially in the areas of achievements and self-esteem. This indicates that these variables are often interconnected. People who believe they control their lives, strive for success, set ambitious goals, or have high self-esteem are often also responsible. This relationship is the strongest, suggesting that belief in one's abilities and control over situations play a crucial role in the formation of responsibility.

Responsibility may have an indirect connection with social adaptability through internality, particularly in the areas of achievements, family relationships, work relationships, and through self-esteem. This means that responsible individuals may have better social adaptation due to high levels of variables such as general internality, internality in achievements, family relationships, work relationships, and self-esteem.

Keywords: responsibility, internality, self-esteem, social adaptability, student youth, psychological conditions, personality development.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ	6
1.1. Поняття та сутність відповідальності як психологічної категорії	6
1.2. Психологічні особливості розвитку відповідальності у студентському віці.....	9
1.3. Психологічні умови та фактори, що впливають на розвиток відповідальності у студентів.....	13
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	16
РОЗДІЛ 2 ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ	18
2.1. Загальна характеристика емпіричного дослідження	18
2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження.....	21
2.3. Програма розвитку відповідальності у студентів	34
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	44
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	49
ДОДАТКИ.....	52

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному світі, де динамічні зміни та виклики стають невід'ємною частиною життя, формування відповідальності у молодого покоління набуває особливого значення. Відповідальність є ключовою особистісною якістю, яка визначає здатність людини приймати усвідомлені рішення, брати на себе зобов'язання та відповідати за наслідки своїх дій.

Особливо гостро проблема розвитку відповідальності постає у студентському віці, коли молоді люди стоять на порозі самостійного життя та професійної діяльності. Саме в цей період закладаються основи життєвої позиції, формуються ціннісні орієнтації та моральні принципи, які визначатимуть подальший життєвий шлях особистості.

Відповідальність є не лише важливою особистісною характеристикою, але й необхідною умовою успішної навчальної та професійної діяльності студентів. Вона дозволяє ефективно організовувати свій час, ставити цілі та досягати їх, приймати зважені рішення та нести відповідальність за їх наслідки.

Разом з тим, формування відповідальності у студентів не відбувається автоматично, а потребує цілеспрямованих зусиль з боку освітнього середовища. Незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених проблемі відповідальності, питання ефективних шляхів її розвитку у студентському віці залишається відкритим та актуальним.

Саме тому розробка та впровадження спеціальних програм, спрямованих на розвиток відповідальності у студентів, є важливим завданням сучасної психологічної науки та практики. Такі програми повинні ґрунтуватися на глибокому розумінні психологічних механізмів формування відповідальності та враховувати індивідуальні особливості студентів.

У літературі проблему розвитку відповідальності досліджували такі вчені, як І. Бех, К. Роджерс, Е. Еріксон, Л. Виготський, Дж. Дьюї, Г. Гарднер, А. Бандура, М. Савчин, В. Сластьонін, О. Киричук та інші.

Актуальність даної теми зумовлена також тим, що розвиток відповідальності у студентів має не лише індивідуальне, але й суспільне значення. Адже від рівня відповідальності молодого покоління залежить не лише їх особистісна самореалізація, але й розвиток та добробут суспільства в цілому.

Об'єкт дослідження: відповідальність особистості.

Предмет дослідження: психологічні умови розвитку відповідальності у студентів.

Мета дослідження: дослідити психологічні умови розвитку відповідальності у студентів, як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях.

Мета роботи обумовила постановку таких **завдань:**

1. Здійснити теоретичний аналіз науково-психологічної літератури, що стосується поняття відповідальності.
2. Підібрати психодіагностичний інструментарій, методики діагностики психологічних умов розвитку відповідальності.
3. Провести діагностику та проаналізувати рівень відповідальності та його чинників.

Методи дослідження. Теоретичний аналіз, порівняння, емпіричні методи стандартизовані методики дослідження особистості (Тест «Експрес-діагностика відповідальності», «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» (Варіант шкали локус контролю Дж. Роттера), методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою), методика дослідження соціальної адаптованості), кількісний та якісний математичний аналіз, кореляційний аналіз показників, використовуючи метод математичної статистики – коефіцієнт рангових кореляцій Ч. Спірмена.

Вибірка та база емпіричного дослідження. Дослідження проводилось на базі Психологічного консультативного центру Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вибірка складається з 60 студентів, віком від 17 до 23 років.

Практичне значення. Отримані результати можуть бути використані викладачами вищих навчальних закладів, а також працівниками психологічних служб для проведення діагностичної, просвітницько-профілактичної, консультативної та корекційно-розвивальної роботи зі студентами та викладачами в межах даної проблеми.

Структура роботи. Дипломна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ

1.1. Поняття та сутність відповідальності як психологічної категорії

Відповідальність є однією з ключових психологічних категорій, яка відіграє важливу роль у формуванні особистості та її соціальної поведінки. І. Бех розглядає поняття відповідальності як складна інтегральна якість особистості, що виявляється в усвідомленому, ініціативному, самостійному та добросовісному виконанні своїх обов'язків, готовності відповідати за свої дії та їх наслідки [1]. Відповідальність передбачає здатність особистості приймати рішення, враховуючи можливі результати своїх вчинків, та нести за них відповідальність перед собою, іншими людьми та суспільством загалом [4].

Л. Дементій зауважує, що сутність відповідальності полягає у свідомому та добровільному прийнятті особистістю певних зобов'язань та їх послідовному виконанні. Відповідальність є регулятором поведінки людини, який спонукає її діяти відповідно до суспільних норм, цінностей та очікувань [5]. Вона тісно пов'язана з такими моральними категоріями, як обов'язок, совість, честь та гідність.

У психологічній літературі виділяють різні види відповідальності, зокрема особистісну, соціальну, професійну, моральну тощо. Особистісна відповідальність стосується готовності індивіда відповідати за свої вчинки, рішення та їх наслідки перед самим собою [6]. Соціальна відповідальність передбачає усвідомлення особистістю своєї ролі та обов'язків у суспільстві, готовність діяти в інтересах суспільства та нести відповідальність за свої дії перед ним [11]. Професійна відповідальність пов'язана з виконанням професійних обов'язків та дотриманням етичних норм у професійній діяльності [12]. Моральна відповідальність базується на усвідомленні особистістю

моральних норм та цінностей, готовності слідувати їм та нести відповідальність за їх порушення [13].

Відповідальність як психологічна категорія має складну структуру та включає когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти. Когнітивний компонент відповідальності передбачає усвідомлення особистістю своїх обов'язків, розуміння наслідків своїх дій та здатність передбачати їх [15]. Емоційний компонент включає емоційне переживання особистістю своєї відповідальності, почуття обов'язку, совісті та провини [16]. Поведінковий компонент відповідальності виявляється у конкретних діях та вчинках особистості, її готовності виконувати свої обов'язки та нести відповідальність за їх результати [18].

У погляді Л. Сердюк, формування відповідальності як особистісної якості відбувається поступово в процесі соціалізації та розвитку особистості. Важливу роль у цьому процесі відіграють сімейне виховання, освіта, соціальне оточення та власна активність особистості [22]. Розвиток відповідальності тісно пов'язаний з формуванням самосвідомості, самоконтролю та саморегуляції поведінки [27].

За психологічними дослідженнями О. Фурмана, відповідальність розглядають як важливий чинник успішної самореалізації особистості, її соціальної адаптації та професійного становлення. Відповідальність є однією з ключових компетентностей, необхідних для ефективного функціонування в сучасному суспільстві [28]. Вона сприяє формуванню зрілої, самостійної та соціально активної особистості, здатної приймати обґрунтовані рішення та нести за них відповідальність.

Разом з тим, недостатній розвиток відповідальності може призводити до негативних наслідків, таких як безвідповідальність, ухилення від виконання обов'язків, перекладання відповідальності на інших тощо [29]. Це може негативно позначатися на міжособистісних стосунках, професійній діяльності та соціальній адаптації особистості.

В. Осьодло вважає, що відповідальність як психологічна категорія тісно пов'язана з поняттям локусу контролю, який відображає схильність особистості приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний локус контролю) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний локус контролю). Особистості з інтернальним локусом контролю більшою мірою схильні брати на себе відповідальність за свої дії та їх наслідки, що сприяє розвитку відповідальності як особистісної якості [15]. Натомість, екстернальний локус контролю може призводити до зниження відповідальності та перекладання її на зовнішні обставини або інших людей [29].

Розвиток відповідальності як психологічної категорії має важливе значення не лише для окремої особистості, але й для суспільства в цілому. Тому О. Литвинчук зауважує, що відповідальність громадян є запорукою стабільності та ефективного функціонування соціальних інститутів, забезпечення прав і свобод людини, дотримання суспільних норм та цінностей [11]. Формування відповідальності як суспільної цінності та особистісної якості є одним із ключових завдань системи освіти, виховання та соціалізації молодого покоління [1]. Саме тому дослідження психологічних аспектів відповідальності та пошук ефективних шляхів її розвитку є актуальним напрямком сучасної психологічної науки та практики

Таким чином, відповідальність є важливою психологічною категорією, яка відіграє ключову роль у формуванні особистості та регуляції її поведінки. Вона передбачає усвідомлення особистістю своїх обов'язків, готовність відповідати за свої дії та їх наслідки, а також здатність приймати обґрунтовані рішення та нести за них відповідальність [30]. Розвиток відповідальності є важливим завданням психологічної науки та практики, спрямованим на формування зрілої, самостійної та соціально активної особистості.

1.2. Психологічні особливості розвитку відповідальності у студентському віці

Студентський вік є важливим етапом у формуванні особистості, протягом якого відбувається активний розвиток відповідальності як особистісної якості. У цей період молода людина стикається з новими викликами та завданнями, пов'язаними з навчанням, професійним становленням та соціальною адаптацією [14]. Розвиток відповідальності у студентів має свої психологічні особливості, зумовлені специфікою їхньої життєвої ситуації та віковими характеристиками.

М. Савчин звертає увагу на те, що однією з ключових особливостей розвитку відповідальності у студентському віці є зростання самосвідомості та самостійності молодшої людини. У цей період студенти починають усвідомлювати себе як суб'єктів власного життя, здатних приймати рішення та нести за них відповідальність [20]. Вони прагнуть до автономії та незалежності, намагаються самостійно вирішувати життєві проблеми та досягати поставлених цілей.

Розвиток відповідальності у студентів тісно пов'язаний з формуванням їхньої ціннісно-сислової сфери. У процесі навчання та соціальної взаємодії студенти засвоюють суспільні норми, цінності та очікування, які стають регуляторами їхньої поведінки [24]. Вони починають усвідомлювати значущість відповідальності як особистісної якості, необхідної для успішної самореалізації та соціальної адаптації.

Важливу роль у розвитку відповідальності у студентському віці відіграє освітнє середовище та навчальна діяльність. Навчання у закладі вищої освіти вимагає від студентів високого рівня самоорганізації, дисциплінованості та відповідальності [33]. Студенти повинні виконувати навчальні завдання, дотримуватися термінів здачі робіт, брати активну участь у навчальному процесі. Це сприяє формуванню у них навичок планування, самоконтролю та відповідальності за результати своєї діяльності.

У своїх дослідженнях О. Мельник пов'язав розвиток відповідальності у студентів з їхньою соціальною активністю та залученістю до різних видів діяльності. Участь у громадських організаціях, волонтерських проектах, студентському самоврядуванні дає можливість студентам проявляти ініціативу, брати на себе відповідальність за вирішення соціальних проблем та реалізацію значущих ініціатив [14]. Це формує у них соціальну відповідальність, готовність діяти в інтересах суспільства та нести відповідальність за свої дії.

Разом з тим, розвиток відповідальності у студентському віці може стикатися з певними труднощами та перешкодами. Однією з них є недостатня зрілість особистості, яка може виявлятися у прагненні уникати відповідальності, перекладати її на інших або приймати імпульсивні рішення [20]. Студенти можуть відчувати невпевненість у своїх силах, страх перед відповідальністю або нездатність передбачати наслідки своїх дій.

Іншою перешкодою для розвитку відповідальності у студентів може бути несприятливе соціальне оточення або негативний життєвий досвід. Студенти, які зростали в умовах гіперопіки, авторитарного стилю виховання або ж, навпаки, в ситуації безконтрольності та всюдозволеності, можуть мати труднощі з формуванням відповідальності як особистісної якості [24]. Вони можуть демонструвати безвідповідальну поведінку, уникати прийняття рішень або ж діяти імпульсивно, не замислюючись про наслідки.

Для подолання цих труднощів та сприяння розвитку відповідальності у студентів важливо створювати сприятливі психологічні умови в освітньому середовищі. Це передбачає надання студентам можливостей для прояву ініціативи та самостійності, заохочення їх до активної участі в навчальній та позанавчальній діяльності, а також надання підтримки та зворотного зв'язку [33]. Важливо також розвивати у студентів навички прийняття рішень, планування та самоконтролю, які є необхідними для формування відповідальності.

Розвиток відповідальності у студентському віці має свої психологічні особливості, зумовлені специфікою життєвої ситуації та віковими

характеристиками молоді людини. Цей процес тісно пов'язаний з формуванням самосвідомості, ціннісно-сміслової сфери та соціальної активності студентів [14]. Освітнє середовище та навчальна діяльність відіграють важливу роль у розвитку відповідальності, створюючи умови для прояву ініціативи, самостійності та відповідальності за результати своєї діяльності.

Водночас, розвиток відповідальності у студентів може стикатися з певними труднощами, такими як недостатня особистісна зрілість, несприятливе соціальне оточення або негативний життєвий досвід. М. Савчин зазначила, що для подолання цих перешкод необхідно створювати сприятливі психологічні умови в освітньому середовищі, надавати студентам підтримку та можливості для розвитку навичок відповідальної поведінки [20].

Таким чином, розвиток відповідальності у студентському віці є важливим завданням, яке вимагає врахування психологічних особливостей цього періоду та створення відповідних умов в освітньому середовищі. Формування відповідальності як особистісної якості сприяє успішній самореалізації студентів, їхній соціальній адаптації та професійному становленню.

На погляд Я. Сухенко, відповідальність у студентському віці виступає не лише як особистісна характеристика, але й як важлива передумова успішного навчання та професійного розвитку. Студенти, які демонструють високий рівень відповідальності, зазвичай краще справляються з навчальними завданнями, виявляють більшу наполегливість та самоорганізованість у досягненні поставлених цілей [24]. Вони також більш успішно адаптуються до умов навчання у закладі вищої освіти та легше інтегруються у студентську спільноту.

Розвиток відповідальності у студентів тісно пов'язаний з формуванням їхньої професійної ідентичності та готовності до майбутньої професійної діяльності. У процесі навчання студенти не лише здобувають необхідні знання та вміння, але й усвідомлюють свою роль і відповідальність як майбутніх фахівців [33]. Вони вчаться брати на себе відповідальність за якість своєї

роботи, дотримуватися професійних стандартів та етичних норм, приймати рішення у складних ситуаціях.

Формування відповідальності у студентському віці вимагає цілеспрямованих зусиль з боку викладачів, адміністрації закладу освіти та самих студентів. Важливо створювати умови для розвитку у студентів навичок самоорганізації, самоконтролю та самоврядування, заохочувати їх до активної участі у прийнятті рішень та реалізації власних ініціатив [14]. Необхідно також надавати студентам можливості для рефлексії власної поведінки та її наслідків, аналізу своїх успіхів та невдач, постановки цілей та планування подальших дій.

У процесі розвитку відповідальності у студентів важливу роль відіграє зворотний зв'язок з боку викладачів та однолітків. Конструктивна критика та підтримка допомагають студентам краще усвідомлювати свої сильні та слабкі сторони, коригувати свою поведінку та розвивати навички відповідальної поведінки [20]. Водночас, надмірний контроль та критика можуть негативно позначатися на розвитку відповідальності, призводити до зниження мотивації та ініціативності студентів.

Розвиток відповідальності у студентському віці має не лише індивідуальне, але й соціальне значення. Відповідальні та активні студенти здатні не лише успішно навчатися та будувати свою кар'єру, але й робити вагомий внесок у розвиток суспільства, брати участь у вирішенні соціальних проблем та реалізації значущих проектів [24]. Саме тому формування відповідальності як особистісної якості та суспільної цінності є одним із ключових завдань сучасної вищої освіти.

Таким чином, розвиток відповідальності у студентському віці є складним та багатогранним процесом, який має свої психологічні особливості та закономірності. Він тісно пов'язаний з формуванням особистості студента, його самосвідомості, ціннісно-сміслової сфери та соціальної активності. Важливу роль у цьому процесі відіграють освітнє середовище, навчальна та позанавчальна діяльність, соціальна взаємодія та підтримка з боку викладачів і

однолітків. Розвиток відповідальності у студентів є необхідною умовою їхньої успішної самореалізації, професійного становлення та соціальної адаптації.

1.3. Психологічні умови та фактори, що впливають на розвиток відповідальності у студентів

Розвиток відповідальності у студентів є складним процесом, на який впливають різноманітні психологічні умови та фактори. Врахування цих чинників є важливим для створення сприятливого середовища, яке б сприяло формуванню відповідальності як особистісної якості у майбутніх фахівців.

О. Бондарчук виділяє однією з ключових психологічних умов розвитку відповідальності у студентів є наявність чітких вимог та очікувань щодо їхньої поведінки та навчальної діяльності. Студенти повинні розуміти, що від них очікується, які обов'язки вони мають виконувати та які наслідки матимуть їхні дії [3]. Чіткість вимог та послідовність у їх дотриманні з боку викладачів та адміністрації закладу освіти створюють необхідне підґрунтя для формування відповідальності.

Іншою важливою умовою розвитку відповідальності є надання студентам можливостей для прояву самостійності та ініціативи. Студенти повинні мати змогу приймати рішення, висловлювати свою думку та реалізовувати власні ідеї в навчальній та позанавчальній діяльності [10]. Це сприяє розвитку у них почуття відповідальності за результати своїх дій та формуванню навичок самоорганізації й самоконтролю.

За дослідженнями М. Садова, значний вплив на розвиток відповідальності у студентів має стиль педагогічного спілкування та взаємодії з викладачами. Демократичний стиль, який базується на повазі, довірі та співпраці, створює сприятливі умови для формування відповідальності [21]. Викладачі, які підтримують ініціативу студентів, надають їм конструктивний зворотний зв'язок та заохочують до самостійної роботи, сприяють розвитку у них відповідальності та самоконтролю.

Важливим фактором розвитку відповідальності у студентів є їхня мотивація та ціннісні орієнтації. Студенти, які мають внутрішню мотивацію до навчання, прагнуть до саморозвитку та самореалізації, зазвичай демонструють вищий рівень відповідальності [26]. Вони більш усвідомлено ставляться до своїх обов'язків, ставлять перед собою чіткі цілі та докладають зусиль для їх досягнення. Натомість, студенти з переважно зовнішньою мотивацією можуть мати труднощі з розвитком відповідальності, оскільки їхня поведінка більшою мірою регулюється зовнішніми стимулами та очікуваннями.

Розвиток відповідальності у студентів також значною мірою залежить від їхнього соціального оточення та взаємодії з однолітками. Студентське середовище, в якому цінуються відповідальність, взаємопідтримка та співпраця, створює сприятливі умови для розвитку цієї якості [3]. Студенти, які мають позитивні взаємини з однолітками, відчують себе частиною колективу та несуть відповідальність за спільні справи, більш схильні до прояву відповідальної поведінки.

Вивчаючи це питання О. Литвинчук визначив ще один фактор, що впливає на розвиток відповідальності у студентів, це їхній рівень самосвідомості та рефлексії. Студенти, які мають розвинену здатність до самоаналізу, усвідомлення своїх сильних і слабких сторін, розуміння власних емоцій та мотивів, зазвичай демонструють вищий рівень відповідальності [10]. Вони краще розуміють наслідки своїх дій, можуть адекватно оцінювати свої можливості та брати на себе відповідальність за власні рішення.

Розвиток відповідальності у студентів також залежить від їхнього досвіду та життєвих ситуацій, з якими вони стикаються. Студенти, які мали можливість проявляти відповідальність у різних сферах життя, брати на себе зобов'язання та успішно їх виконувати, зазвичай мають більш розвинене почуття відповідальності [21]. Натомість, студенти, які не мали достатньо можливостей для прояву самостійності та відповідальності, можуть відчувати труднощі у формуванні цієї якості.

Важливу роль у розвитку відповідальності у студентів відіграє також їхнє ставлення до помилок та невдач. Студенти, які розглядають помилки як можливість для навчання та зростання, більш схильні до прояву відповідальності [26]. Вони не бояться брати на себе відповідальність, навіть якщо це пов'язано з ризиком невдачі, оскільки розуміють, що це є частиною процесу розвитку та самовдосконалення.

Розвиток відповідальності у студентів також значною мірою залежить від наявності у них навичок планування, організації та управління часом. Студенти, які вміють ефективно планувати свою діяльність, ставити цілі та раціонально використовувати свій час, зазвичай демонструють вищий рівень відповідальності [3]. Вони більш організовані, дисципліновані та здатні виконувати свої зобов'язання вчасно й на належному рівні.

Іншим фактором, що впливає на розвиток відповідальності у студентів, є наявність у них почуття власної ефективності та контролю над ситуацією. Студенти, які вірять у свої сили, мають позитивне самосприйняття та відчувають, що можуть впливати на результати своєї діяльності, більш схильні до прояву відповідальності [10]. Вони не бояться брати на себе зобов'язання та докладати зусиль для їх виконання, оскільки впевнені у своїй спроможності досягати поставлених цілей.

Розвиток відповідальності у студентів також залежить від їхнього емоційного стану та здатності до емоційної саморегуляції. Студенти, які вміють ефективно управляти своїми емоціями, справлятися зі стресом та зберігати емоційну стійкість, зазвичай демонструють вищий рівень відповідальності [21]. Вони менш схильні до імпульсивних рішень та необдуманих дій, що можуть негативно вплинути на виконання їхніх обов'язків.

Н. Токарева разом із А. Шамне визначила, що ще одним фактором, що сприяє розвитку відповідальності у студентів, є наявність у них чітких життєвих цілей та планів на майбутнє. Студенти, які мають ясне уявлення про свої довгострокові цілі, розуміють, яку роль відіграє відповідальність у їх досягненні, більш мотивовані до прояву цієї якості [26]. Вони розглядають

відповідальність не лише як обов'язок, але й як необхідну умову для реалізації своїх життєвих планів та досягнення успіху.

Розвиток відповідальності у студентів також значною мірою залежить від їхнього морального розвитку та інтеріоризації суспільних цінностей. Студенти, які мають стійкі моральні принципи, розуміють важливість таких цінностей, як чесність, справедливість, повага до інших, зазвичай демонструють вищий рівень відповідальності [3]. Вони керуються у своїй поведінці не лише власними інтересами, але й усвідомленням своїх обов'язків перед іншими людьми та суспільством загалом.

Таким чином, розвиток відповідальності у студентів є результатом взаємодії різноманітних психологічних умов та факторів. Він залежить від особливостей освітнього середовища, стилю педагогічного спілкування, мотивації та ціннісних орієнтацій студентів, їхнього соціального оточення, рівня самосвідомості та рефлексії, життєвого досвіду, навичок самоорганізації та емоційної саморегуляції, наявності чітких життєвих цілей та морального розвитку. Врахування цих факторів та створення сприятливих психологічних умов є необхідною передумовою для ефективного розвитку відповідальності у студентів як важливої особистісної якості та професійної компетентності.

Висновки до розділу 1

Відповідальність є ключовою психологічною категорією, що відіграє важливу роль у формуванні особистості та регуляції її поведінки. І. Бех визначає відповідальність як складну інтегральну якість особистості, яка проявляється в усвідомленому, ініціативному, самостійному та сумлінному виконанні обов'язків, а також у готовності відповідати за свої дії та їх наслідки. Відповідальність включає здатність особистості приймати рішення, враховуючи можливі результати своїх вчинків, та нести за них відповідальність перед собою, іншими людьми та суспільством загалом.

Розвиток відповідальності є важливим завданням психологічної науки та практики, спрямованим на формування зрілої, самостійної та соціально активної особистості. У студентському віці цей процес є складним та

багатогранним, має свої психологічні особливості та закономірності. Він тісно пов'язаний з розвитком самосвідомості студента, його ціннісної та смислової сфери, а також соціальної активності. Важливу роль у цьому процесі відіграють освітнє середовище, навчальна та позанавчальна діяльність, соціальна взаємодія та підтримка з боку викладачів і однолітків. Розвиток відповідальності у студентів є необхідною умовою їхньої успішної самореалізації, професійного становлення та соціальної адаптації.

Відповідальність у студентів залежить від особливостей освітнього середовища, стилю педагогічного спілкування, мотивації та ціннісних орієнтацій, соціального оточення, рівня самосвідомості та рефлексії, життєвого досвіду, навичок самоорганізації та емоційної саморегуляції, а також наявності чітких життєвих цілей та морального розвитку. Врахування цих факторів та створення сприятливих психологічних умов є необхідною передумовою для ефективного розвитку відповідальності у студентів як важливої особистісної якості та професійної компетентності.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ

2.1. Загальна характеристика емпіричного дослідження

Організація емпіричного дослідження психологічних умов розвитку відповідальності у студентів проходила у три етапи.

Першим етапом був пошуковий. У ході роботи було проведено аналіз джерел з питання відповідальності, узагальнено основні його особливості та фактори розвитку. Також було підібрано методики, які б допомогли обширно дослідити умови розвитку відповідальності у студентів.

Другим етапом виступала організація та проведення емпіричного дослідження, що містить підготовку опитувальників використаних методик емпіричного вивчення, інструкцій, бланків та проведення психодіагностики.

Також була сформована вибірка, яка складається з 60 осіб. Досліджуваними були студенти Психологічного консультативного центру Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вік респондентів від 17 до 23 років.

Проведення емпіричного дослідження відбувалося за допомогою таких методик:

1. Тест «Експрес-діагностика відповідальності» (ЕДВ).
2. «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» (Варіант шкали локус контролю Дж. Роттера).
3. Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою)
4. Методика дослідження соціальної адаптованості.

Заключний етап включав в себе – обробку та статистичний аналіз результатів отриманих в ході дослідження та підбиття підсумків.

1. Тест «Експрес-діагностика відповідальності» (ЕДВ) (див. Додаток А)

Автори методики особливо наголошують, що відповідальність слід розглядати не як сукупність різних видів відповідальностей чи компонентів, а як цілісне утворення, принципово нову якість. З цією метою був створений опитувальник для експрес-діагностики відповідальності, який пройшов всі етапи статистичної обробки.

Валідність опитувальника підтверджена значущими кореляціями з фактором «G» за Кеттеллом, з параметрами відповідальності, а також з результативним компонентом відповідальності, що характеризує соціальну спрямованість суб'єкта. Надійність опитувальника підтверджена результатами повторних випробувань ($p < 0,01$).

Інструкція. У бланку для відповідей після номерів відповідних тверджень поставте:

7 (балів) - якщо Ваша відповідь безумовно ствердна, «безумовно так»

6 - «так»;

5 - «можливо так»

4 - відповідь нейтральний (вдаватися у виняткових випадках)

3 - «можливо ні»

2 - «ні»

1 - «безумовно ні».

2. «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» (Варіант шкали локусу контролю Дж. Роттера) (див. Додаток Б)

Мета: Швидко та ефективно оцінити рівень суб'єктивного контролю випробуваного в різних життєвих ситуаціях.

Опис: Методика підходить для клінічної психодіагностики, професійного відбору, сімейного консультування тощо. Перші такі методики були апробовані в США, і найвідомішою з них є шкала локусу контролю. Ця шкала базується на двох важливих положеннях:

1. Люди відрізняються тим, як вони визначають місце контролю над значущими для себе подіями. Існують два полярні типи локалізації контролю: екстернальний та інтернальний. У першому випадку людина вважає, що події в

її житті залежать від зовнішніх сил – випадковостей, інших людей тощо. У другому випадку людина бачить ці події як результат своєї діяльності. Кожна людина має певне місце на цьому континуумі від екстернальності до інтернальності.

2. Локус контролю, характерний для людини, є універсальним стосовно будь-яких типів подій і ситуацій, з якими вона стикається. Один і той же тип контролю визначає поведінку цієї особи і в разі невдач, і в сфері досягнень, і в різних аспектах соціального життя.

Опитувальник складається із 44 пунктів. Тест призначений для індивідуального та групового обстеження.

Інструкція: «Вам пропонується відповісти на 44 твердження. Постарайтеся уявити типові ситуації та дайте «природну» відповідь. Відповідайте швидко та точно. Пам'ятайте, що «хороших» чи «поганих» відповідей немає. Якщо ви згодні з твердженням, поставте поруч із його номером «+» («Так»), якщо не згодні «-» («Ні»)».

3. Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою) (див. Додаток В)

Методика пропонує певну кількість тверджень, навпроти яких ставиться один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), які відповідають власній поведінці в аналогічній ситуації.

4. Методика дослідження соціальної адаптованості (див. Додаток Д)

Методика дослідження соціальної адаптивності спрямована на оцінку здатності індивіда ефективно функціонувати в соціальному середовищі, адаптуючись до різних соціальних ситуацій та вимог.

Інструкція: Вам пропонується 25 тверджень. Якщо ці твердження справедливі (на вашу думку), то позначте значком «+» у стовпчику «Так». Якщо несправедливі, то поставте «-» - у стовпчику «Ні».

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

В ході дослідження нами було діагностовано рівень відповідальності досліджуваних за допомогою тесту «Експрес-діагностика відповідальності».

Результати дослідження представлено на Рис. 2.1.

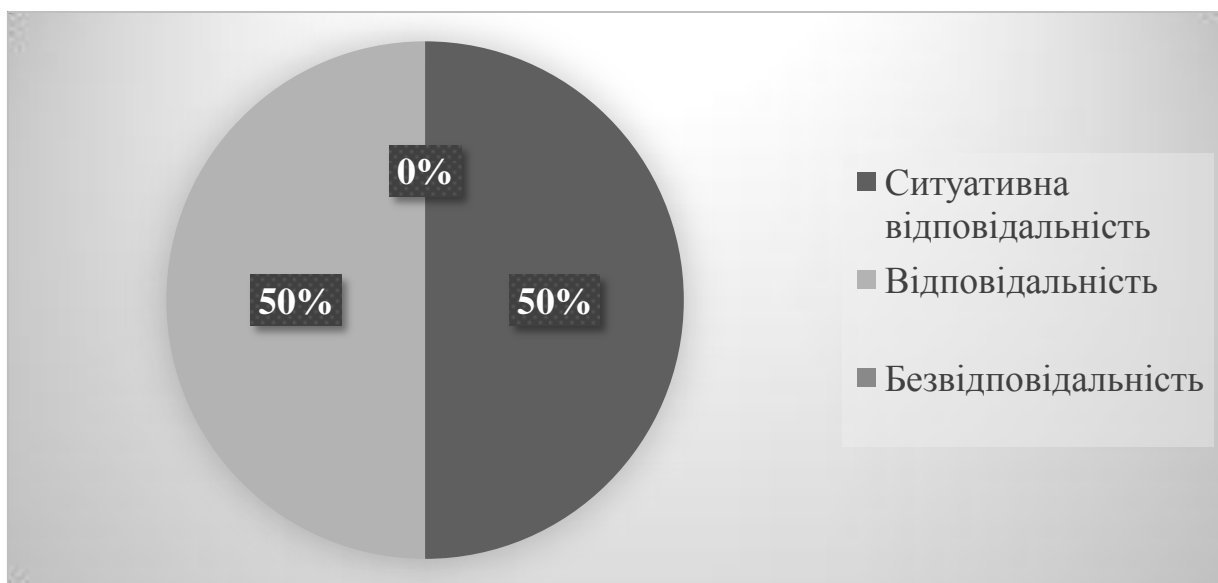

Рис 2.1. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня відповідальності

За результатами дослідження, зображеними на рисунку, ми можемо зробити наступний висновок.

В половини досліджуваних (50%) можна говорити про відповідальність. Це вказує на те, що вони завжди виконують свої обов'язки вчасно та якісно, планують свій час, розставляють пріоритети і дотримуються встановлених графіків. Такі люди керуються високими моральними стандартами, приймають рішення з урахуванням етичних норм і завжди діють чесно та справедливо. На таких людей можна покластися в будь-якій ситуації.

Іншій частині респондентів (50%) притаманна ситуативна відповідальність. Цей тип характеризується здатністю людини адекватно реагувати на конкретні ситуації, приймаючи відповідні рішення та дії залежно від обставин. Вона передбачає оцінку ситуації та вибір найкращої стратегії поведінки, з урахуванням можливих наслідків. Основною особливістю такого

типу відповідальності є аналітичність - здатність оцінювати ситуацію з різних точок зору, враховуючи всі фактори, що впливають на рішення.

За результатами методики «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» (Варіант шкали локус контролю Дж. Роттера) ми дійшли такого висновку.

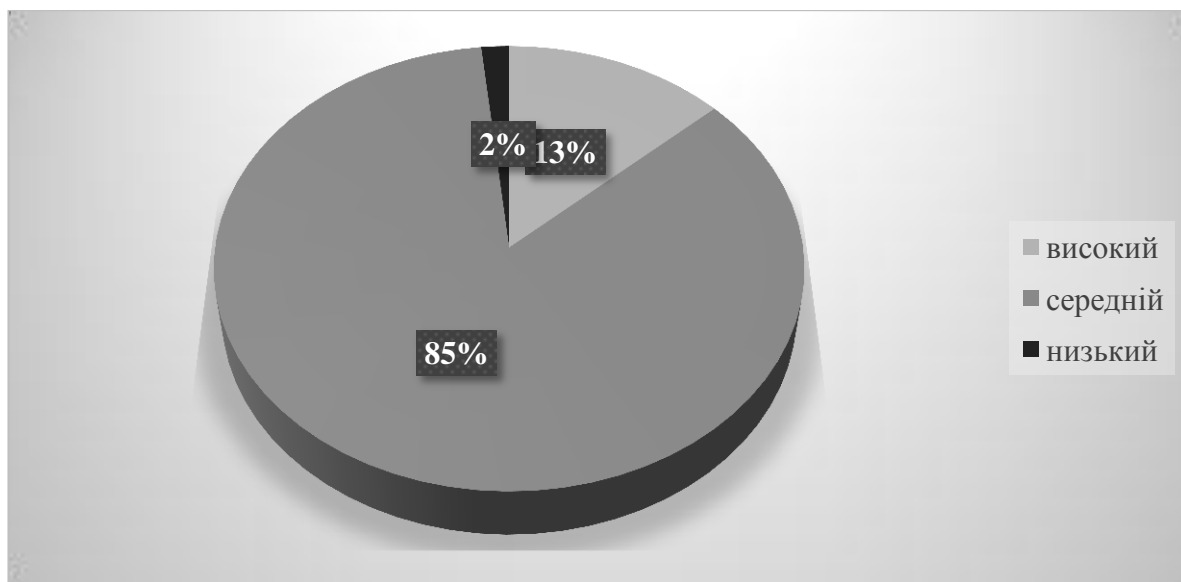

Рис 2.2. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня загальної інтернальності

За результатами дослідження, зображеними на Рис. 2.2., ми можемо визначити рівень інтернальності у досліджуваних.

Більшій частині респондентів, а саме 85%, притаманно середній рівень інтернальності. Люди із таким рівнем визнають вплив як власних дій, так і зовнішніх факторів на своє життя. Вони можуть вірити, що деякі ситуації залежать від них, а деякі – від зовнішніх обставин. Вони схильні брати на себе відповідальність за свої дії, але також визнають роль випадковостей чи інших людей у їхньому житті. Їхня мотивація може варіюватися залежно від конкретної ситуації та їхнього сприйняття контролю в ній. Вони проявляють ініціативу, коли вірять у свій вплив, але можуть бути менш активними в ситуаціях, де відчують обмежений контроль. Вони можуть ефективно справлятися зі стресом у ситуаціях, де відчують контроль, але можуть бути більш вразливими в умовах невизначеності.

Високий рівень інтернальності притаманне 13% респондентів. Такі люди вірять, що більшість подій у їхньому житті є результатом їхніх власних дій, зусиль і рішень. Вони беруть на себе відповідальність за свої успіхи та невдачі. Вони вмотивовані досягати своїх цілей, оскільки вірять, що їхній успіх залежить від їхніх зусиль. Ці люди часто проявляють ініціативу, планують свої дії та прагнуть досягти поставлених цілей. Вони мають високу самооцінку і вірять у свої можливості впливати на обставини. Вони здатні краще справлятися зі стресом, оскільки вірять у свій контроль над ситуацією.

Низький рівень інтернальності мають 2% досліджуваних. Люди з таким результатом вірять, що більшість подій у їхньому житті є результатом зовнішніх факторів, таких як випадок, удача, дії інших людей або обставини. Вони схильні уникати відповідальності за свої дії, часто звинувачуючи зовнішні обставини у своїх невдачах. Вони можуть бути менш мотивованими досягати своїх цілей, оскільки вірять, що їхній успіх мало залежить від їхніх зусиль. Такі люди зазвичай чекають, поки ситуація зміниться сама по собі, замість того, щоб активно впливати на неї. Вони можуть частіше відчувати стрес і безпорадність, оскільки відчувають, що не контролюють своє життя і події, що відбуваються навколо.

Аналізуючи шкалу інтернальності у сфері досягнень можна зробити такі висновки (Рис. 2.3.).

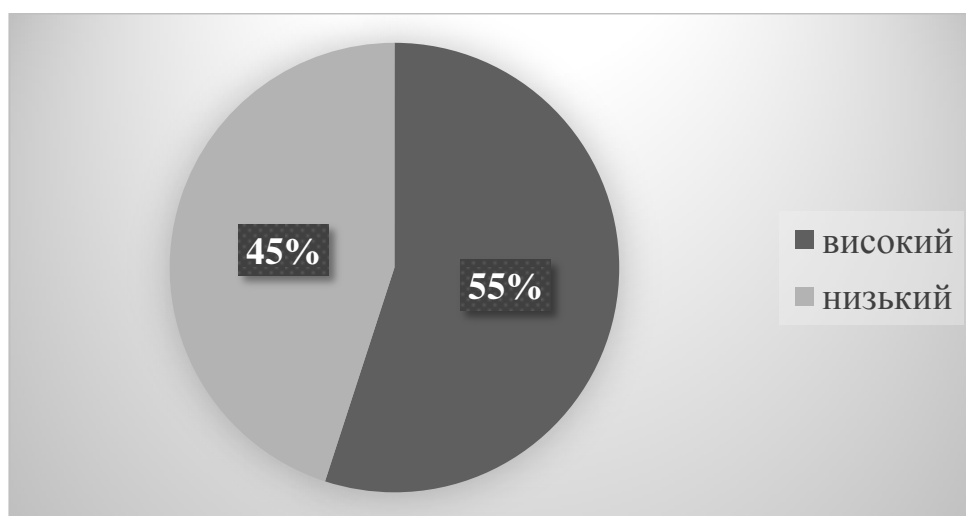

Рис 2.3. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня інтернальності у сфері досягнень

Більша частина респондентів (55%) мають високий рівень інтернальності у сфері досягнень. Людина з таким рівнем вірить, що її досягнення є результатом власних зусиль, знань і навичок. Вона бере на себе повну відповідальність за свої успіхи. Такі люди мають високу мотивацію досягати поставлених цілей. Вони впевнені, що наполеглива праця і старання приведуть до успіху. Вони чітко ставлять перед собою цілі та наполегливо працюють над їх досягненням, плануючи свої дії та стратегії. Вони вірять у свої можливості впливати на майбутнє та досягати нових висот. Це сприяє постійному саморозвитку та підвищенню кваліфікації. У разі невдачі такі люди схильні аналізувати свої помилки, вчитися на них і шукати шляхи покращення. Вони не здаються легко і продовжують рухатися до своїх цілей.

Низький рівень, який притаманний 45% досліджуваним, характеризується вірою в те, що досягнення людини залежать від зовнішніх обставин, таких як удача, допомога інших людей чи сприятливі умови. Вона не вважає, що її зусилля мають вирішальне значення. Такі люди можуть бути менш мотивованими досягати своїх цілей, оскільки вважають, що їхній успіх залежить від факторів, які вони не можуть контролювати. Вони часто проявляють пасивність у досягненні цілей, чекаючи на сприятливі умови або допомогу ззовні замість того, щоб активно діяти. Люди з низьким рівнем інтернальності можуть не ставити перед собою амбітних цілей, оскільки не вірять, що можуть досягти їх самостійно. Це може призводити до застою у професійному та особистісному розвитку.

Аналізуючи шкалу інтернальності у сфері невдач можна зробити такі висновки (Рис. 2.4.).

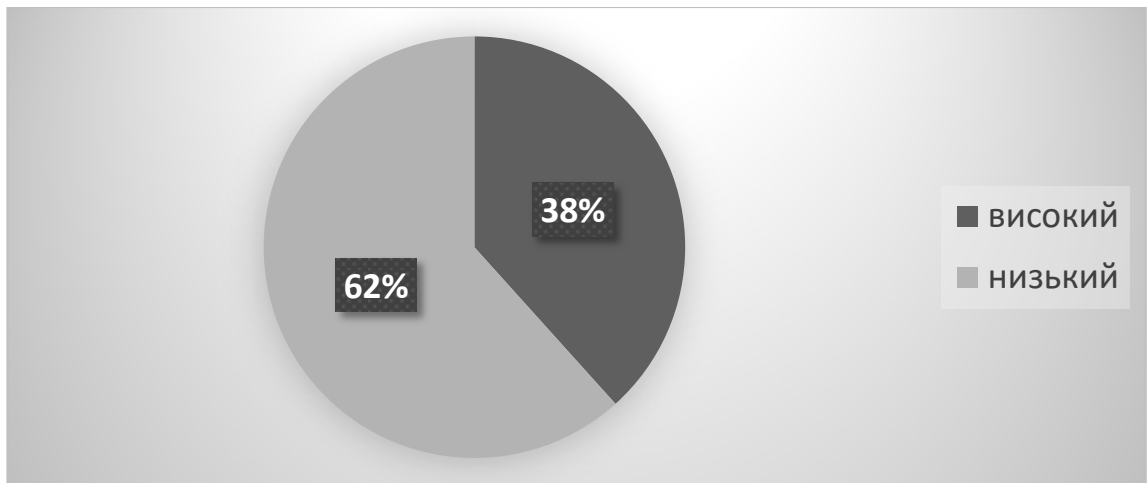

Рис 2.4. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня інтернальності у сфері невдач

За результатами серед респондентів переважає низький рівень інтернальності у сфері невдач (62%). Людина з низьким рівнем схильна звинувачувати зовнішні фактори, таких як погані умови, інші люди або просто невдачу. Вона рідко вважає, що її власні дії або рішення могли спричинити негативний результат. Також рідко аналізує свої помилки і не намагається зрозуміти, як могла б уникнути невдачі в майбутньому. Така людина може уникати відповідальності за свої помилки. Невдачі можуть сприйматися як фатальні та невідворотні, що викликає відчуття безпорадності. Вона може відчувати, що не здатна вплинути на свої майбутні результати, що призводить до зниження мотивації та активності. Невдачі викликають сильний стрес і тривогу, що може впливати на загальний емоційний стан і самооцінку. Людина може уникати викликів і нових можливостей через страх невдачі.

Високий рівень характерний для 38% респондентів. Людина з високим рівнем інтернальності вважає, що її невдачі є результатом власних дій, рішень або недостатніх зусиль. Вона схильна до глибокого самоаналізу, намагаючись зрозуміти, що саме пішло не так і як це виправити в майбутньому. Невдачі розглядаються як можливості для навчання та розвитку. Людина активно шукає способи покращити свої навички, знання та стратегії, щоб уникнути подібних помилок у майбутньому. Вона вірить, що може вплинути на свої майбутні

результати через зміну своєї поведінки або підходів. Така людина зазвичай має високу самооцінку і вірить у свої можливості подолати труднощі.

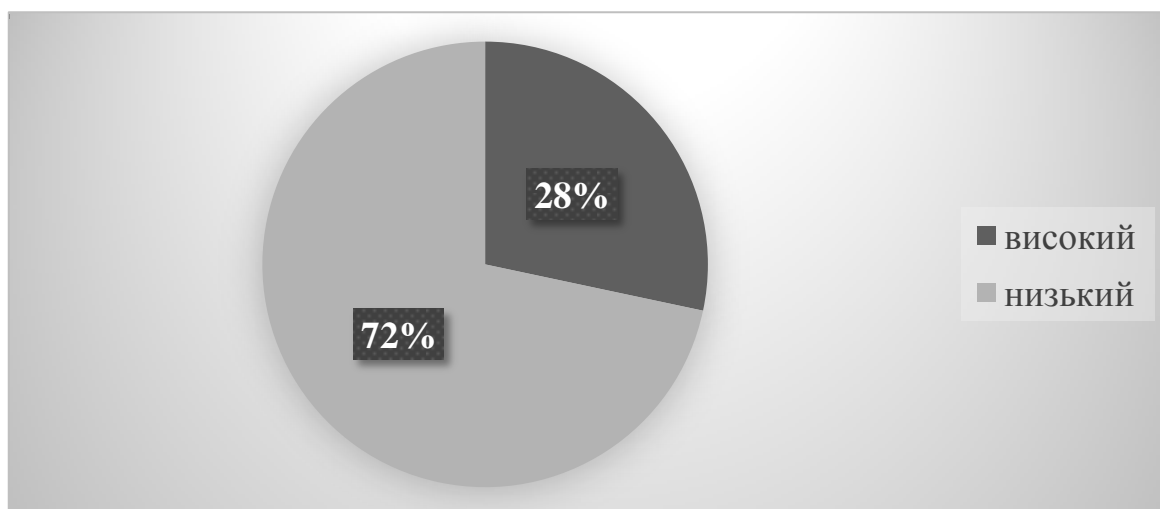

Рис 2.5. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня інтернальності у сімейних відносинах

Аналізуючи шкалу інтернальності у сімейних відносинах можна зробити такі висновки (Рис. 2.5.).

За результатами серед респондентів переважає низький рівень інтернальності у сімейних відносинах (72%). Людина схильна вважати, що проблеми у сім'ї є результатом зовнішніх обставин або поведінки інших членів сім'ї. Вона рідко визнає свою роль у виникненні та вирішенні конфліктів. Така людина може уникати обговорень важливих питань або конфліктних ситуацій, сподіваючись, що вони вирішаться самі собою або під впливом інших. Вона може проявляти недостатню зацікавленість у почуттях і потребах інших членів сім'ї. Вона рідко аналізує свою поведінку і не намагається зрозуміти, як могла б сприяти покращенню відносин. Така людина може звинувачувати інших у проблемах, що виникають, не замислюючись над власним внеском у ситуацію.

Високий рівень характерний для 28% респондентів. Людина з високим рівнем інтернальності вважає, що її дії, поведінка та рішення значною мірою впливають на гармонію та добробут у сім'ї. Вона активно працює над зміцненням сімейних зв'язків і вирішенням конфліктів. Вона відкрито

спілкується з членами сім'ї, шукаючи компроміси та спільні рішення. Вміє вислуховувати і враховувати думки та почуття інших, а також ясно і коректно висловлювати свої.

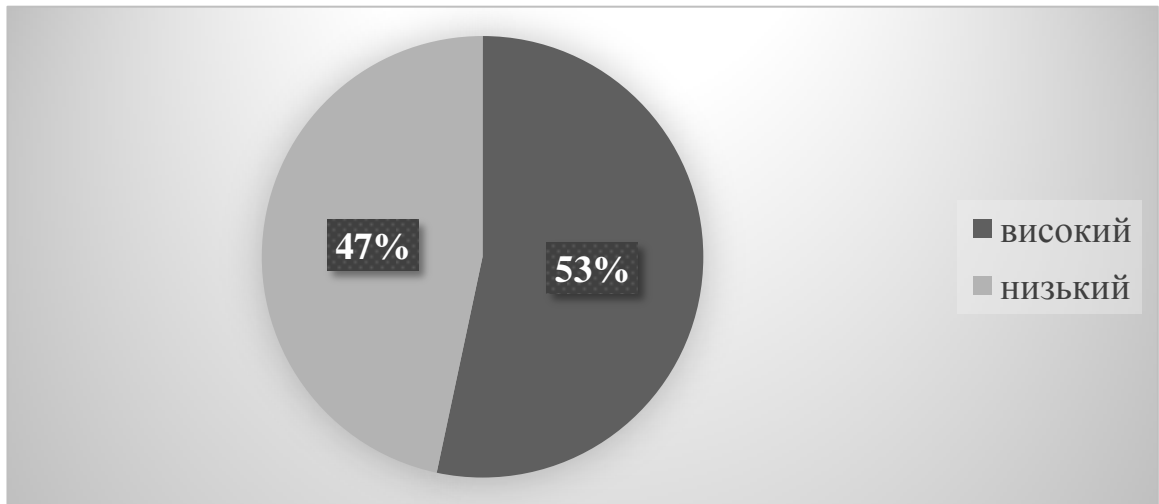

Рис 2.6. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня інтернальності у виробничих відносинах

Аналізуючи шкалу інтернальність у виробничих відносинах можна зробити такі висновки (Рис. 2.6.).

За результатами серед респондентів переважає високий рівень інтернальності у виробничих відносинах (53%). Людина вірить, що результати її праці залежать від її зусиль, компетенцій та рішень. Вона активно працює над досягненням високих стандартів у своїй роботі, бере відповідальність за помилки і шукає шляхи їх виправлення. Така людина проявляє ініціативу, пропонує нові ідеї та рішення, прагне вдосконалювати процеси. Вона активно залучається до командної роботи, підтримує колег і бере на себе відповідальність за спільні проекти.

Низький рівень характерний для 47% респондентів. Людина з низьким рівнем схильна перекладати відповідальність за результати своєї роботи на зовнішні фактори, такі як умови праці, колеги, керівництво або випадкові обставини. Вона рідко визнає свої помилки і не бере на себе відповідальність за невдачі. Така людина часто чекає на вказівки від керівництва і не проявляє

ініціативу у виконанні своїх обов'язків. Вона не прагне брати участь у командній роботі і уникає додаткової відповідальності.

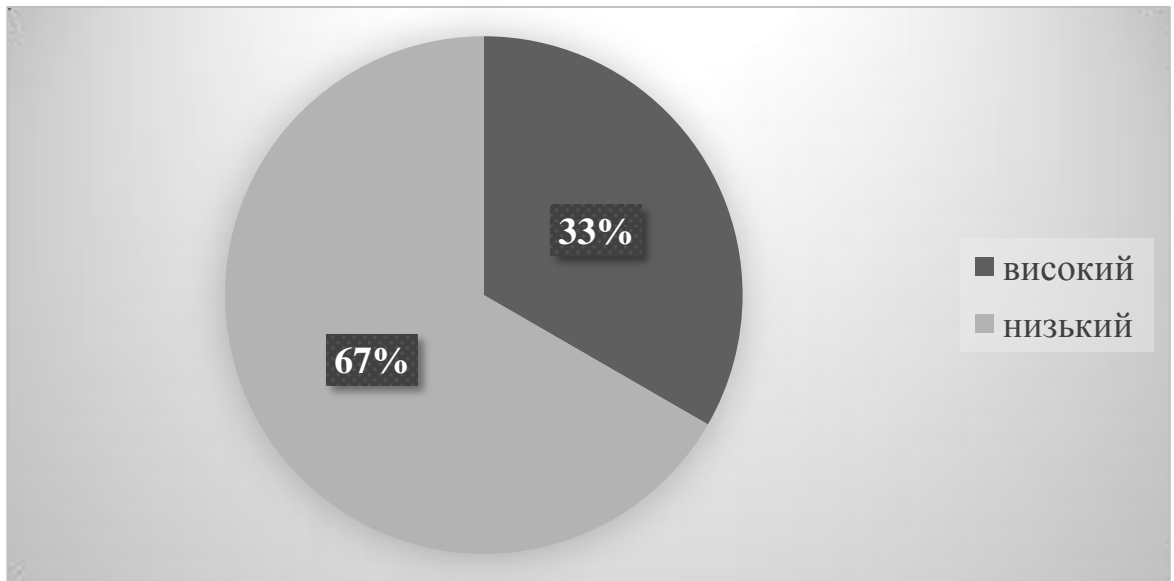

Рис 2.7. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня інтернальності щодо здоров'я та хвороби

Аналізуючи шкалу інтернальність щодо здоров'я та хвороби можна зробити такі висновки (Рис. 2.7.).

За результатами серед респондентів переважає низький рівень інтернальності щодо здоров'я та хвороби (67%). Людина вважає, що її здоров'я залежить від зовнішніх факторів, таких як спадковість, випадок або доля. Вона рідко вірить у свою здатність впливати на свій стан здоров'я. Така людина може ігнорувати профілактичні заходи, рідко проходить медичні обстеження і звертатися до лікарів лише у випадку серйозних проблем. Вона недисципліновано слідує медичним рекомендаціям або взагалі їх ігнорує. Людина не шукає інформації про здоровий спосіб життя і нові методи лікування, покладаючись на випадок або зовнішні обставини. Вона може покладати відповідальність за своє здоров'я на лікарів і медичний персонал, не вносячи змін у свій спосіб життя.

Високий рівень характерний для 33% респондентів. Така людина вірить, що її здоров'я значною мірою залежить від її власних дій і способу життя. Вона активно піклується про своє здоров'я, регулярно займається фізичною

активністю, дотримується здорового харчування і уникає шкідливих звичок. Така людина регулярно проходить медичні обстеження і звертається до лікарів для профілактики захворювань. Вона дисципліновано дотримується рекомендацій лікарів і медичних професіоналів. Людина шукає інформацію про здоровий спосіб життя, нові методи лікування і профілактики захворювань. Вона схильна приймати активну участь у прийнятті рішень щодо свого лікування і слідувати медичним рекомендаціям.

На наступному кроці емпіричного дослідження, нами було проаналізовано отримані результати досліджуваних за методикою «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою). Результати дослідження були зображені нами на Рис. 2.8.

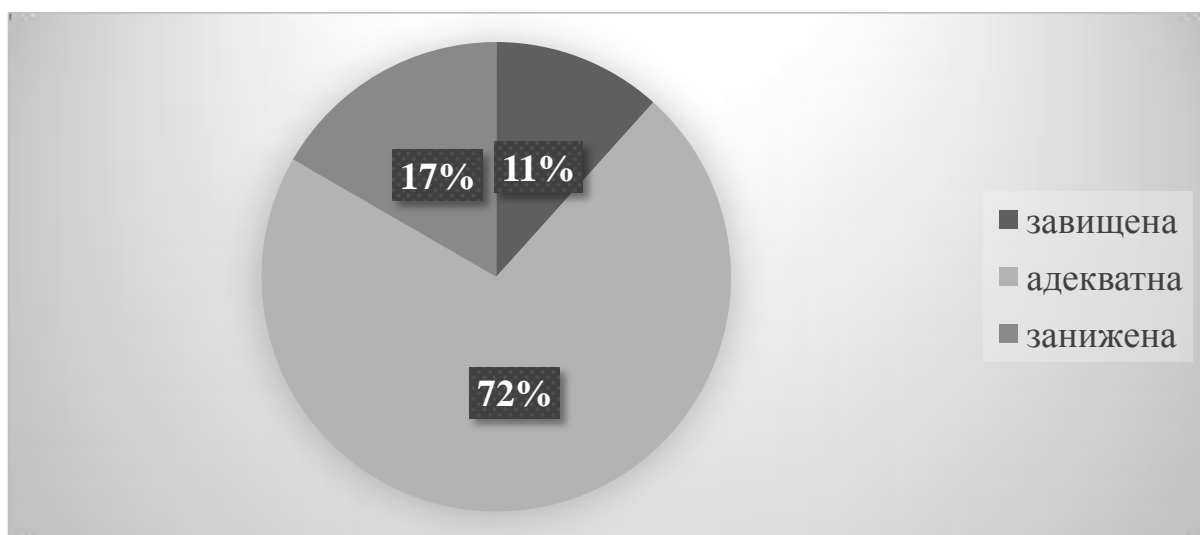

Рис 2.8. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня самооцінки

За результатами дослідження, зображеними на рисунку, ми можемо визначити рівень самооцінки у досліджуваних.

Адекватну самооцінку мають 72% респондентів. Занижений рівень самооцінки мають 17%, а завищену – 11%.

Занижена самооцінка - це стан, коли людина оцінює себе, свої здібності та цінності нижче, ніж вони можуть бути насправді. Це може впливати на всі аспекти життя, включаючи особисті відносини, професійну діяльність і загальний емоційний стан. Занижена самооцінка може виникати з різних причин і виявлятися в різних формах. Люди з заниженою самооцінкою часто

схильні до перфекціонізму і самокритики. Вони можуть завжди бачити свої недоліки і недостатність у своїх діях, навіть якщо інші в цьому не погоджуються. Занижена самооцінка може виражатися в надмірній скромності, коли людина не визнає свої досягнення чи не вважає їх значущими, відчуття невпевненості та відсутність віри в свої можливості, боязнь впоратися з новими завданнями або проектами може бути пов'язана з переконанням, що вони не зможуть справитися. Занижена самооцінка може виявлятися в негативному ставленні до своєї зовнішності та впевненості в тому, що інші вважають їх непривабливими.

Адекватна самооцінка - це реалістичне та об'єктивне бачення себе, своїх здібностей, досягнень і недоліків. Люди з адекватною самооцінкою можуть оцінювати свої сильні та слабкі сторони без перебільшення або заниження. Одна з ознак адекватної самооцінки - це вміння приймати свої недоліки і працювати над їх вдосконаленням, а не відкидати їх чи перекривати. Люди із здоровою самооцінкою можуть відчувати гордість за свої досягнення, але при цьому не перенасичуються важливістю цих досягнень. Адекватна самооцінка допомагає людині впоратися із новими завданнями, бо вона не боїться визнати свої здібності, але і розуміє, де можна вдосконалитися. Люди із здоровою самооцінкою можуть сприймати конструктивну критику як можливість для особистого зростання, а не як загрозу своєму статусу.

Завищена самооцінка, відома також як надмірна самооцінка чи гіперсамооцінка, відзначається завищеним уявленням про себе, свої здібності, або значущість. Люди з завищеною самооцінкою можуть переоцінювати свої можливості, досягнення, чи важливість свого статусу. Це може впливати на різні аспекти життя, включаючи соціальні відносини та професійну діяльність. Люди з завищеною самооцінкою можуть відчувати надмірну впевненість у власних здібностях, навіть якщо ця впевненість не відображає реальної ситуації. Можливість недооцінювати досягнення інших та вважати свої досягнення більш важливими. Важкість приймати конструктивну критику через

переконавання, що інші недооцінюють їхні здібності. Часта боязнь зазнати невдачі або провалу, що може призвести до страху втрати статусу чи впливу.

На наступному кроці дослідження нами було проаналізовано отримані результати за методикою «Дослідження соціальної адаптованості» (див. Рис 2.9).

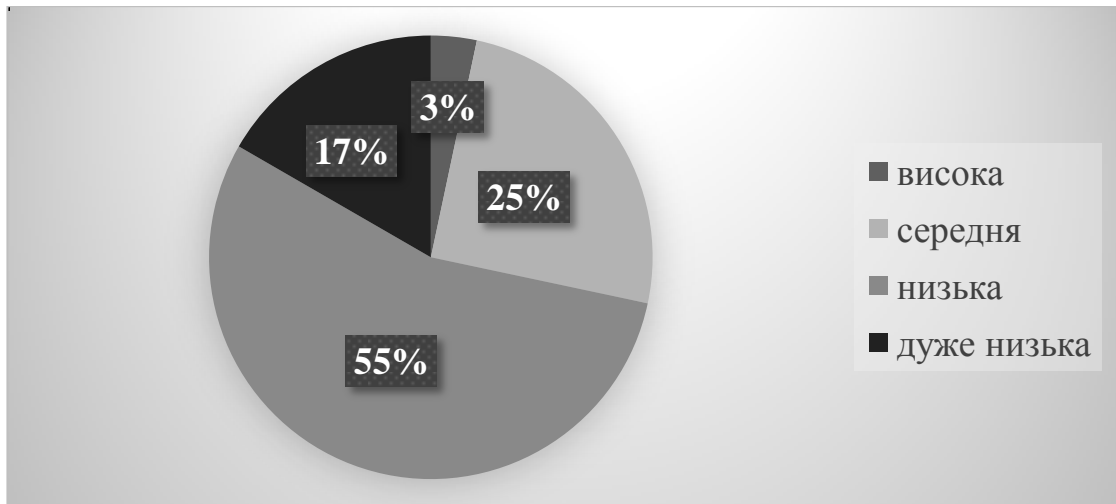

Рис 2.9. Кругова діаграма відсоткового відношення рівня соціальної адаптованості

За методикою було виявлено у 55% опитуваних низький рівень соціальної адаптованості. У 25% респондентів середній рівень адаптованості.

Комунікація: Високий рівень характеризується ефективною та гнучкою комунікацією, середній рівень – задовільною, але іноді проблематичною комунікацією, низький рівень – значними труднощами у спілкуванні.

Гнучкість: Високий рівень адаптованості включає швидко і ефективно адаптацію до змін, середній рівень – обмежену гнучкість і потребу у додатковій підтримці, низький рівень – стійкий опір змінам і високий рівень стресу від нововведень.

Соціальні взаємодії: Високий рівень – активна участь і підтримка позитивних відносин, середній рівень – помірні і часто поверхневі взаємодії, низький рівень – обмежені взаємодії і соціальна ізоляція.

Вирішення конфліктів: Високий рівень – ефективно і конструктивно вирішення конфліктів, середній рівень – помірні успіхи з можливими

труднощами, низький рівень – неефективне і часто деструктивне ставлення до конфліктів.

На останньому кроці емпіричного дослідження нами було проведено кореляційний аналіз показників, використовуючи метод математичної статистики – коефіцієнт рангових кореляцій Ч. Спірмена.

Результати дослідження взаємозв'язку рівня відповідальності досліджуваних за тестом «Експрес-діагностика відповідальності» та рівень суб'єктивного контролю за різноманітними життєвими ситуаціями за методика «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» (Варіант шкали локус контролю Дж. Роттера), рівень самооцінки за методикою «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою), рівнем соціальної адаптованості за методикою «Дослідження соціальної адаптованості» були занесені нами до Табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Взаємозв'язок відповідальності особистості та рівень суб'єктивного контролю за різноманітними життєвими ситуаціями

	Рівень відповідальності	Рівень значимості
Загальний рівень інтернальності	$r = 0,23$	$p \leq 0,01$
Інтернальність у сфері досягнень	$r = 0,26$	$p \leq 0,01$
Інтернальність у сфері невдач	$r = -0,02$	$p \leq 0,01$
Інтернальність у сімейних відносинах	$r = 0,22$	$p \leq 0,01$
Інтернальність у виробничих відносинах	$r = 0,18$	$p \leq 0,01$
Інтернальність щодо здоров'я та хвороби	$r = -0,13$	$p \leq 0,01$
Рівень самооцінки	$r = 0,45$	$p \leq 0,01$
Рівень соціальної адаптованості	$r = -0,36$	$p \leq 0,01$

Результати дослідження, що аналізували взаємозв'язок між відповідальністю та рівнем суб'єктивного контролю за різноманітними життєвими ситуаціями, рівнем самооцінки та соціальної адаптованості показали статистично значущі кореляції.

Сильні кореляції з відповідальністю:

- інтернальність: Це означає, що люди, які вважають, що контролюють своє життя, часто також є відповідальними.
- інтернальність у сфері досягнення: Це означає, що люди, які прагнуть до успіху, часто також є відповідальними.
- самооцінка: Це може свідчити про те, що люди з високою самооцінкою часто також є відповідальними.

Слабкі кореляції з відповідальністю:

- інтернальність у сфері невдачі: Цей зв'язок є дуже слабким і не дає чітких висновків.
- інтернальність у сімейних відносинах: Цей зв'язок є слабким і не дає чітких висновків.
- інтернальність у виробничих відносинах: Цей зв'язок є слабким і не дає чітких висновків.
- інтернальність щодо доров'я та хвороби: Цей зв'язок є слабким і не дає чітких висновків.
- соціальна адаптованість: Цей зв'язок є негативним, але слабким. Це може свідчити про те, що люди, які є відповідальними, можуть мати гіршу соціальну адаптацію з невідомих причин.

Отже, за результатом емпіричного дослідження можна зробити такі висновки:

Відповідальність має найсильніший прямий зв'язок з інтернальністю, особливо у сфері досягнення та самооцінкою. Це означає, що ці змінні часто йдуть рука об руку. Люди, які вважають, що контролюють своє життя, які прагнуть до успіху та ставлять перед собою амбітні цілі, або ж мають високу самооцінку часто також є відповідальними. Цей зв'язок є найсильнішим з усіх,

що свідчить про те, що віра у власні сили та контроль над ситуацією відіграє важливу роль у формуванні відповідальності.

Відповідальність може мати непрямий зв'язок з соціальною адаптованістю через інтернальність, а саме у сферах досягнення, сімейні відносини, виробничі відносини та через самооцінку. Це означає, що люди, які є відповідальними, можуть мати кращу соціальну адаптацію через те, що вони мають високі значення таких змінних, як:

Інтернальність: Люди, які вірять у власні сили, краще справляються з труднощами та викликами, що сприяє їх успішній соціальній адаптації.

Інтернальність у сфері досягнення: Люди, які досягають успіху, часто мають більш високий статус та визнання в суспільстві, що полегшує їм соціальну інтеграцію.

Інтернальність у сімейних відносинах: Люди, які виростили в відповідальній та підтримуючій сім'ї, частіше мають кращі навички спілкування та співпраці, що допомагає їм краще адаптуватися в соціумі.

Інтернальність у виробничих відносинах: Люди, які є відповідальними на роботі, частіше мають кращі стосунки з колегами та керівництвом, що сприяє їх успішній соціальній інтеграції.

Самооцінка: Люди з високою самооцінкою частіше відчують себе впевнено та комфортно в соціальних ситуаціях, позитивно впливає на їх соціальну адаптацію.

2.3. Програма розвитку відповідальності у студентів

Проведене емпіричне дослідження рівня відповідальності у студентів дало змогу сформулювати програму розвитку відповідальності у студентів.

Мета програми: Формування у студентів відповідальності через розвиток інтернальності, позитивної самооцінки та соціальної адаптивності.

Завдання:

- Розвиток інтернальності (внутрішнього локусу контролю).

- Підвищення рівня самооцінки.
- Покращення соціальної адаптивності студентів.

Програма тренінгу включає в себе наступні етапи:

1 етап - організаційний.

Мета: первинна діагностика очікувань від роботи, орієнтування в програмі.

2 етап – основний.

Мета: проведення тренінгів та семінарів на розвиток інтернальності, підвищення самооцінки та соціальної адаптивності.

3 етап – заключний.

Мета: повторне тестування та порівняльний аналіз до і після програми; організація підсумкової зустрічі для обговорення досягнень і труднощів.

Етап №1: Організаційний

1. Діагностика:

Проведення тестування для визначення рівня інтернальності, самооцінки та соціальної адаптивності (наприклад, опитувальник Роттера для локусу контролю, методика для визначення самооцінки).

2. Аналіз результатів:

Індивідуальний аналіз результатів тестування та визначення потреб кожного студента.

3. Розробка індивідуальних планів розвитку: Врахування результатів діагностики для персоналізації підходу.

Етап №2: Основний

1. Тренінги та семінари:

1) Розвиток інтернальності:

Тема: «Як взяти контроль над своїм життям і навчанням».

1. Вправа «Колесо життя»

Мета: Усвідомлення ключових сфер життя та власної відповідальності за їх стан.

Процедура:

1. Створення колеса: Намалюйте коло на аркуші паперу та поділіть його на сегменти, кожен з яких представляє важливу сферу життя (навчання, робота, здоров'я, стосунки, фінанси, особистий розвиток тощо).

2. Оцінка: Нехай студенти оцінять рівень задоволеності кожною сферою за шкалою від 1 до 10, позначивши відповідні точки на сегментах колеса.

3. Аналіз: Обговоріть, які сфери потребують покращення і які кроки вони можуть зробити, щоб підвищити свій рівень задоволеності.

4. План дій: Нехай студенти запишуть конкретні дії, які вони можуть зробити для покращення ситуації у кожній сфері, та визначать, як вони самі можуть вплинути на ці зміни.

2. Вправа «Лист до себе»

Мета: Усвідомлення власної відповідальності за минулі події та їх наслідки.

Процедура:

1. Написання листа: Нехай студенти напишуть листа до себе, в якому опишуть одну конкретну ситуацію з минулого, коли вони не взяли на себе відповідальність за свої дії або рішення.

2. Аналіз ситуації: Попросіть їх детально описати, що сталося, чому вони так діяли, які наслідки мали їх дії.

3. Рефлексія: Нехай студенти подумки повернуться в ту ситуацію і напишуть, як вони могли б діяти інакше, взявши на себе відповідальність, та які могли б бути інші результати.

4. Зворотний зв'язок: Обговоріть з групою результати цієї вправи, підкреслюючи важливість усвідомлення та прийняття відповідальності за свої дії.

3. Вправа «Причина і наслідок»

Мета: Усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між діями та їх наслідками.

Процедура:

1. Вибір ситуації: Нехай кожен студент вибере конкретну ситуацію з недавнього життя, яка мала значний вплив на їхнє життя (позитивний або негативний).

2. Аналіз ситуації: Студенти повинні розбити цю ситуацію на послідовні дії та події, вказуючи, які з їхніх дій призвели до яких результатів.

3. Відповідальність: Обговоріть, яку відповідальність вони несуть за кожну дію та який вплив це мало на кінцевий результат.

4. Планування: Нехай студенти подумують про те, як можна було б змінити їхні дії для досягнення кращого результату в майбутньому.

4. Вправа «Щоденник відповідальності»

Мета: Регулярне усвідомлення та аналіз своєї відповідальності за події дня.

Процедура:

1. Ведення щоденника: Попросіть студентів вести щоденник протягом тижня, де вони щовечора записуватимуть основні події дня, їхні власні дії та рішення, а також наслідки цих дій.

2. Аналіз: Щовечора нехай вони аналізують кожну ситуацію, задаючи собі питання: “Як я вплинув/вплинула на цю ситуацію?”, “Що я міг/могла б зробити інакше?”.

3. Висновки: Наприкінці тижня нехай студенти зроблять загальний висновок про те, як їхні дії вплинули на події тижня і що вони дізналися про свою відповідальність.

5. Вправа «Ситуаційний аналіз»

Мета: Навчання аналізувати ситуації та усвідомлювати власну роль у них.

Процедура:

1. Груповий аналіз: Розділіть студентів на малі групи. Кожна група отримує конкретну ситуацію (наприклад, конфлікт у групі, невдалий іспит тощо).

2. Обговорення: Групи обговорюють ситуацію, визначають причини та наслідки, а також аналізують роль кожного учасника.

3. Презентація: Кожна група презентує свої висновки та пропонує шляхи, як можна було б вирішити ситуацію, взявши на себе відповідальність.

4. Загальне обговорення: Після презентацій проводиться загальне обговорення, де всі студенти можуть поділитися своїми думками та додатковими ідеями.

Ці вправи допоможуть студентам усвідомити власну відповідальність за події у житті та навчитися приймати відповідальні рішення.

2) Підвищення самооцінки:

Тема: «Впевненість у собі та самооцінка».

1. Вправа «Моє дерево досягнень»

Мета: Усвідомлення та визнання власних досягнень, розвиток позитивного мислення.

Процедура:

1. Створення дерева: Дайте кожному студенту аркуш паперу, на якому зображене дерево без листя.

2. Заповнення листя: Попросіть студентів написати свої досягнення на «листях» дерева. Це можуть бути як великі, так і маленькі успіхи (наприклад, «здав іспит на відмінно», «допоміг другу», «завершив важкий проект»).

3. Оформлення дерева: Нехай студенти прикріплять ці листочки до гілок дерева.

4. Обговорення: Після завершення нехай кожен студент розповість про своє дерево і поділиться своїми найважливішими досягненнями з групою. Обговоріть, як ці досягнення вплинули на їхнє життя.

2. Вправа «Щоденник вдячності»

Мета: Розвиток позитивного мислення та вміння помічати позитивні моменти у своєму житті.

Процедура:

1. Щоденний запис: Попросіть студентів щовечора протягом тижня записувати у щоденник три речі, за які вони вдячні цього дня. Це можуть бути

як великі події, так і дрібні приємності (наприклад, «сьогодні світило сонце», «отримав комплімент від друга», «успішно завершив завдання»).

2. Рефлексія: Наприкінці тижня студенти повинні перечитати свої записи і подумати, як ці позитивні моменти вплинули на їхній настрій і самопочуття.

3. Обговорення: Проведіть обговорення у групі, де студенти можуть поділитися своїми спостереженнями та відчуттями від виконання цієї вправи.

3. Вправа «Картки сильних сторін»

Мета: Усвідомлення своїх сильних сторін та визнання своїх досягнень.

Процедура:

1. Підготовка карток: Підготуйте картки із написаними на них різними якостями та досягненнями (наприклад, «креативний», «наполегливий», «відповідальний», «гарно спілкуєсь з іншими»).

2. Вибір карток: Попросіть студентів вибрати картки, які найкраще описують їхні сильні сторони та досягнення.

3. Обговорення: Нехай кожен студент пояснить свій вибір, наведе приклади ситуацій, коли ці якості або досягнення проявлялися.

4. Групове обговорення: Обговоріть у групі, як ці сильні сторони допомагають студентам у навчанні та житті, а також як вони можуть їх розвивати далі.

4. Вправа «Позитивна афірмація»

Мета: Розвиток позитивного мислення через формулювання та повторення позитивних тверджень.

Процедура:

1. Створення афірмацій: Попросіть студентів написати кілька позитивних афірмацій про себе. Це можуть бути твердження, які вони хотіли б зробити частиною свого мислення (наприклад, «Я вмю долати труднощі», «Я заслуговую на успіх», «Я впевнений у своїх силах»).

2. Щоденне повторення: Попросіть студентів повторювати ці афірмації вголос щоранку протягом тижня.

3. Рефлексія: Наприкінці тижня обговоріть зі студентами, як ці афірмації вплинули на їхнє мислення та настрої.

5. Вправа «Інтерв'ю з собою»

Мета: Самопізнання та визнання своїх досягнень через рефлексію.

Процедура:

1. Питання для інтерв'ю: Підготуйте список питань для інтерв'ю, спрямованих на самопізнання та визнання досягнень (наприклад, «Яке своє досягнення ти вважаєш найважливішим?», «Що тобі допомогло досягти цього успіху?», «Які твої сильні сторони допомагають тобі в житті?»).

2. Запис відповідей: Попросіть студентів відповісти на ці питання письмово або записати відповіді на відео.

3. Аналіз: Нехай студенти перечитають або передивляться свої відповіді і обміркують, що нового вони дізналися про себе.

4. Обговорення: Проведіть групове обговорення, де студенти можуть поділитися своїми відкриттями та враженнями від виконання цієї вправи.

Ці вправи допоможуть студентам краще пізнати себе, визнати свої досягнення та розвинути позитивне мислення, що є важливими кроками на шляху до усвідомлення власної відповідальності та розвитку особистості.

3) Соціальна адаптивність:

Тема: «Комунікативні навички та соціальна взаємодія».

1. Рольова гра «Зміна ролей»

Мета: Розвиток емпатії та навичок слухання.

Процедура:

1. Розподіл ролей: Поділіть студентів на пари. Кожен у парі повинен виконувати роль іншого. Наприклад, студент А грає роль студента Б і навпаки.

2. Сценарій: Попросіть кожного учасника розповісти про свій типовий день або якусь проблему, з якою він/вона стикається. Інший учасник має слухати та записувати важливі моменти.

3. Зміна ролей: Після цього учасники змінюються ролями і розповідають те, що почули, як би від імені іншого студента.

4. Обговорення: Обговоріть у групі, як кожен відчував себе в ролі іншого і що нового дізнався.

2. Вправа «Активне слухання»

Мета: Розвиток навичок активного слухання та розуміння.

Процедура:

1. Розподіл на трійки: Студенти діляться на трійки, де кожен виконує роль «оповідача», «слухача» та «спостерігача».

2. Оповідач: Оповідач розповідає про якусь особисту ситуацію або проблему протягом 3-5 хвилин.

3. Слухач: Слухач повинен активно слухати, не перебиваючи, і потім перефразувати почуте, висловлюючи свою розуміння і ставлячи уточнюючі питання.

4. Спостерігач: Спостерігач відзначає, наскільки ефективно слухач використовує навички активного слухання (вербальні та невербальні сигнали, запитання для уточнення, віддзеркалення емоцій).

5. Обговорення: Після завершення всі три учасники обговорюють свої ролі та дають зворотний зв'язок одне одному.

3. Рольова гра «Конфліктна ситуація»

Мета: Розвиток навичок вирішення конфліктів.

Процедура:

1. Сценарій конфлікту: Підготуйте сценарій, який описує конфліктну ситуацію (наприклад, суперечка між двома студентами щодо групового проекту).

2. Розподіл ролей: Розділіть студентів на групи по 3-4 людини. Кожна група отримує сценарій і розподіляє ролі (учасники конфлікту, посередники).

3. Розігрування сцен: Групи розігрують ситуацію, намагаючись знайти рішення, яке задовольнить усіх учасників.

4. Обговорення: Після завершення розігрування кожна група обговорює, як вони вирішували конфлікт, які методи використовували і які результати отримали.

4. Вправа «Командний лабіринт»

Мета: Розвиток групової динаміки та співпраці.

Процедура:

1. Створення лабіринту: На підлозі накресліть лабіринт (можна використовувати скотч для позначення шляхів).

2. Командна робота: Розділіть студентів на команди по 4-5 людей. Один учасник з кожної команди має пройти через лабіринт із закритими очима, керуючись лише вказівками своєї команди.

3. Завдання: Команди повинні співпрацювати, щоб направляти свого учасника через лабіринт, не торкаючись стрічок.

4. Обговорення: Після завершення вправи обговоріть, як команди співпрацювали, що допомагало і що заважало ефективній взаємодії.

5. Рольова гра «Проблемне рішення»

Мета: Розвиток навичок співпраці та вирішення проблем.

Процедура:

1. Сценарій проблеми: Підготуйте опис проблеми, яка потребує командного вирішення (наприклад, організація заходу з обмеженим бюджетом).

2. Розподіл на групи: Поділіть студентів на малі групи по 4-5 людей.

3. Розробка плану: Кожна група повинна розробити план вирішення проблеми, враховуючи всі обмеження та можливості.

4. Презентація рішень: Кожна група презентує свій план перед іншими групами.

5. Обговорення: Обговоріть, які підходи були ефективними, що можна було б покращити та які навички співпраці були використані.

6. Вправа «Емпатійна карта»

Мета: Розвиток емпатії та вміння розуміти інших.

Процедура:

1. Вибір персонажа: Кожна група студентів обирає або отримує персонажа з певною проблемою чи ситуацією (наприклад, студент, який не може знайти спільну мову з викладачем).

2. Заповнення карти: Студенти заповнюють емпатійну карту для свого персонажа, відповідаючи на питання: «Що він/вона відчуває?», «Що він/вона думає?», «Що він/вона говорить?», «Що він/вона робить?».

3. Обговорення: Групи презентують свої емпатійні карти та обговорюють, як можна допомогти їхньому персонажу, які стратегії підтримки та розуміння можна застосувати.

Ці вправи допоможуть студентам розвинути важливі соціальні та комунікативні навички, необхідні для ефективної взаємодії в колективі та успішного вирішення конфліктів.

2. Психологічна підтримка:

- Індивідуальні консультації з психологом.
- Групові терапевтичні сесії для обговорення складних ситуацій та пошуку спільних рішень.
- Програми менторства, де старші студенти чи викладачі допомагають молодшим у розвитку навичок відповідальності та самостійності.

Етап №3: Заключний

1. Оцінка результатів:

- Повторне тестування для визначення змін у рівні інтернальності, самооцінки та соціальної адаптивності.
- Порівняльний аналіз результатів до і після програми.

2. Підведення підсумків:

- Організація підсумкової зустрічі для обговорення досягнень і труднощів.
- Вручення сертифікатів учасникам програми.

Висновки до розділу 2

Для досягнення мети дипломної роботи було проведене емпіричне дослідження рівня відповідальності та як на нього впливають рівні суб'єктивного контролю, самооцінки та соціальної адаптованості.

Дослідження проводилося в Психологічному консультативному центрі Волинського національного університету імені Лесі Українки, вибірку склали 60 осіб, віком від 17 до 23 років. Були застосовані такі психодіагностичні методики: тест «Експрес-діагностика відповідальності» (ЕДВ), «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» (Варіант шкали локус контролю Дж. Роттера), методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою), методика дослідження соціальної адаптованості.

Результати тесту «Експрес-діагностика відповідальності» показали, що 50% досліджуваних мають відповідальність, а інші 50% – ситуативну відповідальність.

За методикою «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» встановлено, що 85% респондентів мають середній рівень інтернальності. У сфері досягнень переважає високий рівень інтернальності (55%), тоді як у сферах невдач та сімейних відносин домінує низький рівень (62% і 72% відповідно). У виробничих відносинах високий рівень інтернальності мають 53% респондентів, а у сфері здоров'я та хвороб – низький рівень (67%).

Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» показала, що 72% респондентів мають адекватну самооцінку. Занижена самооцінка характерна для 17% опитаних, а завищена – для 11%.

Методика «Дослідження соціальної адаптованості» виявила, що 55% респондентів мають низький рівень соціальної адаптованості, 25% – середній рівень, 17% – дуже низький рівень, і лише 3% мають високий рівень соціальної адаптованості.

Під час аналізу психологічних умов розвитку студентів було отримано такі результати. Відповідальність має найсильніший прямий зв'язок з інтернальністю, особливо у сфері досягнень, та самооцінкою. Це свідчить про те, що ці змінні часто йдуть разом. Люди, які вважають, що контролюють своє життя, прагнуть до успіху, ставлять перед собою амбітні цілі та мають високу самооцінку, часто також є відповідальними. Цей зв'язок найсильніший з усіх, що підкреслює важливість віри у власні сили та контроль над ситуацією у формуванні відповідальності.

Також в цьому розділі було розроблено програму, спрямовану розвиток відповідальності у студентів. Розробка програми здійснювалася в 3 етапи. До 1 етапу входить проведення тестування для визначення рівня інтернальності, самооцінки та соціальної адаптивності. 2 етап – створення тренінгів на теми: «Як взяти контроль над своїм життям і навчанням», «Впевненість у собі та самооцінка», «Комунікативні навички та соціальна взаємодія» та психологічна підтримка, в яку входить: індивідуальні консультації з психологом, групові терапевтичні сесії для обговорення складних ситуацій. 3 етап включає в себе повторне тестування для визначення змін у рівні інтернальності, самооцінки та соціальної адаптивності та порівняльний аналіз результатів до і після програми, а також організація підсумкової зустрічі для обговорення досягнень і труднощів.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного емпіричного дослідження психологічних умов розвитку відповідальності у студентів можна зробити наступні висновки:

Студентський вік є важливим етапом у формуванні особистості, протягом якого відбувається активний розвиток відповідальності як особистісної якості. У цей період молода людина стикається з новими викликами та завданнями, пов'язаними з навчанням, професійним становленням та соціальною адаптацією.

Розвиток відповідальності у студентів є результатом взаємодії різноманітних психологічних умов та факторів. Він залежить від особливостей освітнього середовища, стилю педагогічного спілкування, мотивації та ціннісних орієнтацій студентів, їхнього соціального оточення, рівня самосвідомості та рефлексії, життєвого досвіду, навичок самоорганізації та емоційної саморегуляції, наявності чітких життєвих цілей та морального розвитку. Врахування цих факторів та створення сприятливих психологічних умов є необхідною передумовою для ефективного розвитку відповідальності у студентів як важливої особистісної якості та професійної компетентності.

2. Під час проведення практичного експерименту використовувалась низка психодіагностичних методик, спрямованих на аналіз відповідальності у студентів:

1. Тест «Експрес-діагностика відповідальності» (ЕДВ)
2. «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» (Варіант шкали локус контролю Дж. Роттера)
3. Методика «Визначення рівня своєї самооцінки» (розроблена Г. Казанцевою)
4. Методика дослідження соціальної адаптованості

3. За результатами проведеного дослідження було визначено рівень відповідальності, інтернальності (у сферах досягнення, невдачі, сімейних і виробничих відносинах та щодо здоров'я та хвороби), самооцінки та соціальної адаптованості.

В результаті проведення тесту «Експрес-діагностика відповідальності» було визначено: 50% досліджуваним притаманна відповідальність, а 50% - ситуативна відповідальність.

За методикою «Дослідження рівня суб'єктивного контролю» було виявлено, що середній рівень інтернальності мають 85% респондентів.

Інтернальність у сфері досягнень переважає високий рівень (55%), у сфері невдач та сімейних відносинах домінує низький рівень (62% і 72% відповідно), у сфері виробничих відносин – високий рівень (53%), щодо здоров'я та хвороби – низький рівень (67%).

За методикою «Визначення рівня своєї самооцінки» було визначено, що адекватну самооцінку мають 72% респондентів. Занижена самооцінка притаманна для 17% особам серед опитуваних. Зовсім невелика частина, а саме 11% досліджуваних, мають завищений рівень самооцінки.

Методика «Дослідження соціальної адаптованості» допомогла визначити, що 55% опитуваних мають низький рівень соціальної адаптованості, 25% - середній рівень, 17% притаманний дуже низький рівень і лише 3 % мають високий рівень соціальної адаптованості.

4. Отже, під час аналізу психологічних умов розвитку у студентів були отримані такі результати.

Відповідальність має найсильніший прямий зв'язок з інтернальністю, особливо у сфері досягнення та самооцінкою. Це означає, що ці змінні часто йдуть рука об руку. Люди, які вважають, що контролюють своє життя, які прагнуть до успіху та ставлять перед собою амбітні цілі, або ж мають високу самооцінку часто також є відповідальними. Цей зв'язок є найсильнішим з усіх, що свідчить про те, що віра у власні сили та контроль над ситуацією відіграє важливу роль у формуванні відповідальності.

Відповідальність може мати непрямий зв'язок з соціальною адаптованістю через інтернальність, а саме у сферах досягнення, сімейні відносини, виробничі відносини та через самооцінку. Це означає, що люди, які

є відповідальними, можуть мати кращу соціальну адаптацію через те, що вони мають високі значення таких змінних, як:

Інтернальність: Люди, які вірять у власні сили, краще справляються з труднощами та викликами, що сприяє їх успішній соціальній адаптації.

Інтернальність у сфері досягнення: Люди, які досягають успіху, часто мають більш високий статус та визнання в суспільстві, що полегшує їм соціальну інтеграцію.

Інтернальність у сімейних відносинах: Люди, які виростили в відповідальній та підтримуючій сім'ї, частіше мають кращі навички спілкування та співпраці, що допомагає їм краще адаптуватися в соціумі.

Інтернальність у виробничих відносинах: Люди, які є відповідальними на роботі, частіше мають кращі стосунки з колегами та керівництвом, що сприяє їх успішній соціальній інтеграції.

Самооцінка: Люди з високою самооцінкою частіше відчують себе впевнено та комфортно в соціальних ситуаціях, позитивно впливає на їх соціальну адаптацію.

На основі отриманих результатів, було розроблено програму, яка націлена на розвиток відповідальності у студентів. Програми складається з трьох етапів. Перший етап включав проведення тестування для визначення рівня інтернальності, самооцінки та соціальної адаптивності. Другий етап передбачав створення тренінгів на такі теми: «Як взяти контроль над своїм життям і навчанням», «Впевненість у собі та самооцінка», «Комунікативні навички та соціальна взаємодія», а також надання психологічної підтримки, яка включала індивідуальні консультації з психологом і групові терапевтичні сесії для обговорення складних ситуацій. Третій етап передбачав повторне тестування для визначення змін у рівні інтернальності, самооцінки та соціальної адаптивності, порівняльний аналіз результатів до і після програми, а також організацію підсумкової зустрічі для обговорення досягнень і труднощів.

Отже, завдання, які були поставлені у ході роботи, були успішно виконані. Мета дослідження досягнена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ-Чернівці : Букрек, 2018. 296 с.
2. Бондарчук О. Психологічні умови розвитку відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, психологія. 2018. № 12. С. 120-125.
3. Бондарчук О. Психологічні умови формування відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. Актуальні проблеми психології. 2018. Т. 7, вип. 47. С. 71-94.
4. Гурлева Т. Відповідальність підлітка. Київ : Шкільний світ, 2019. 128 с.
5. Дементій Л. Відповідальність: типологія та особистісні основи : монографія. Київ : Либідь, 2018. 256 с.
6. Кравченко О. Психологія відповідальності особистості : монографія. Харків : Діса плюс, 2021. 400 с.
7. Кир'якова Н. Психологічні засади формування відповідальності у студентів. Науковий вісник Українського державного університету імені Івана Франка, 2018. Вип. 63(2), С. 53-58.
8. Ковальчук О. Розвиток відповідальності у студентів вищих навчальних закладів: психологічні аспекти. Науковий вісник Херсонського державного університету, 2019. Вип. 23(4), С. 90-95.
9. Кузнєцова О. Роль внутрішньої мотивації у розвитку відповідальності студентів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2019. Вип. 3. С. 85-91.
10. Литвинчук О. Розвиток відповідальності особистості в умовах вищого навчального закладу. Психологія і особистість. 2021. № 1 (19). С. 46-78.
11. Литвинчук О. Розвиток соціальної відповідальності особистості в умовах вищої школи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». 2019. Вип. 7. С. 30-35.

12. Лозова О., Литвинчук О. Психологічні аспекти розвитку професійної відповідальності майбутніх фахівців соціономічних професій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 3. Т. 1. С. 25-30.
13. Максименко С., Осьодло В. Психологія відповідальної поведінки особистості : монографія. Київ : Міленіум, 2020. 284 с.
14. Мельник О. Психологічні особливості розвитку відповідальності у студентів. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки». 2018. № 2 (20). С. 62-67.
15. Осьодло В. Когнітивні аспекти відповідальності особистості. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Психологія». 2019. Вип. 1. С. 42-52.
16. Пасічник І., Каламаж Р., Августюк М. Метакогнітивний моніторинг як регулятивний аспект метапізнання. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». 2018. Вип. 6. С. 35-43.
17. Петренко О. Активні методи навчання як засіб розвитку відповідальності у студентів. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 69. С. 215-219.
18. Савчин М. Здатності особистості : монографія. Київ : Академвидав, 2018. 288 с.
19. Савчин М. Психологічні особливості формування відповідальності у студентському віці. Психологія і особистість. 2018. № 2 (14). С. 67-76.
20. Савчин М. Психологія відповідальної поведінки: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2021. 400 с.
21. Садова М. Психологічні чинники формування відповідальності у студентів. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. 2020. Вип. 11 (56). С. 55-64.
22. Сердюк Л. Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен. Актуальні проблеми психології. 2018. Т. 7. Вип. 47. С. 17-27.

23. Сидоренко О. Практична психологія: навчально-методичний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2016.
24. Сухенко Я. Психологічні механізми розвитку відповідальності особистості: монографія. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2019. 350 с.
25. Ткач Т. Практичний досвід як чинник розвитку відповідальності у студентів. Актуальні проблеми психології. 2019. Том 7, Вип. 47. С. 193-201.
26. Токарева Н., Шамне А. Психологія відповідальності сучасної студентської молоді. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2018. 200 с.
27. Турбан В. Психологія відповідальності сучасної української молоді. Проблеми сучасної психології. 2019. Вип. 2. С. 27-34.
28. Фурман О. Психологія особистісного зростання : монографія. Одеса : Гельветика, 2020. 352 с.
29. Чепелева Н. Самопроєктування особистості у кризових життєвих обставинах. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2018. Вип. 41. С. 34-41.
30. Шевченко Н. Психологічні основи відповідальності особистості. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки». 2021. Вип. 3. С. 25-33.
31. Шевченко Н. Рефлексія як механізм розвитку відповідальності у студентів. Теорія і практика сучасної психології. 2018. № 4. С. 141-145.
32. Щербакова І. Психологічні особливості розвитку відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 1. Т. 1. С. 44-50.
33. Яцюк М. Психологічні чинники розвитку відповідальності особистості студентського віку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2020. Вип. 2. С. 44-52.
34. Stanier, Michael B., and Kathleen O'Connor. *The Coaching Way: Transforming Lives from the Inside Out*. Berrett-Koehler Publishers, 2017.

Тест «Експрес-діагностика відповідальності» (ЕДВ)

Інструкція. У бланку для відповідей після номерів відповідних тверджень поставте:

7 (балів) - якщо Ваша відповідь безумовно ствердна, «безумовно так»

6 - «так»;

5 - «можливо так»

4 - відповідь нейтральний (вдаватися у виняткових випадках)

3 - «можливо ні»

2 - «ні»

1 - «безумовно ні»

Текст опитувальника

1. Я ретельно зважую свої можливості, перш ніж прийняти те чи інше рішення.
2. Вважаю, що за всі свої дії і вчинки людина повинна відповідати.
3. При виконанні колективних доручень я волюю бути простим виконавцем.
4. Після здійснення поганого вчинку мене довго мучить совість.
5. Дані мною обіцянки я завжди виконую.
6. Я волюю не братися за дуже серйозні справи.
7. Серед багатьох моїх товаришів я відрізняюся більш відповідальним ставленням до справи.
8. Мені підходять ті професії, які вимагають великої відповідальності і самостійності прийнятих рішень.
9. Важливі справи і відповідальні доручення краще виконувати разом з іншими.
10. Я дуже серйозно ставлюся до громадських доручень.
11. Я докладаю всі свої зусилля, щоб закінчити розпочату справу.
12. Бувало, що за мої вчинки відповідали інші.

ДОДАТОК Б

«Дослідження рівня суб'єктивного контролю»

(Варіант шкали локус контролю Дж. Роттера)

Інструкція: «Вам пропонується відповісти на 44 твердження. Постарайтеся уявити типові ситуації та дайте «природну» відповідь. Відповідайте швидко та точно. Пам'ятайте, що «хороших» чи «поганих» відповідей немає. Якщо ви згодні з твердженням, поставте поруч із його номером «+» («Так»), якщо не згодні «-» («Ні»)).»

Інструкції.

1. Просування по службі більше залежить від успішного збігу обставин, ніж здібностей і зусиль людини.
2. Більшість розлучень походить від того, що самі люди не захотіли пристосуватися один до одного.
3. Хвороба – справа випадку; якщо судилося захворіти, то нічого не вдієш.
4. Люди виявляються самотніми через те, що самі не виявляють інтересу та дружелюбності до оточуючих.
5. Здійснення моїх бажань залежить від везіння.
6. Марно робити зусилля для того, щоб завоювати симпатію інших людей.
7. Зовнішні обставини – батьки та добробут – впливають на сімейне щастя не менше, ніж стосунки подружжя.
8. Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
9. Як правило, керівництво виявляється ефективнішим, коли повністю контролює дії підлеглих, а не покладається на їхню самостійність.
10. Мої позначки у школі часто залежали від випадкових обставин (наприклад, від настрою вчителя), ніж моїх власних.
11. Коли я будую плани, то я загалом вірю, що зможу здійснити їх.
12. Те, що багатьом людям видається удією чи везінням, насправді є результатом тривалих цілеспрямованих зусиль.
13. Думаю, що правильний спосіб життя може більше допомогти здоров'ю, ніж лікарі та ліки.
14. Якщо люди не підходять один одному, то як би вони не намагалися, налагодити сімейне життя вони все одно не зможуть.
15. Те хороше, що я роблю, зазвичай буває гідно оцінене іншими.
16. Діти виростають такими, як їх виховують батьки.
17. Думаю, що випадок чи доля не відіграють важливу роль у моєму житті.
18. Я намагаюся не планувати далеко вперед, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.
19. Мої позначки у школі більше залежали від моїх зусиль та ступеня підготовленості.
20. У сімейних конфліктах я частіше відчуваю провину за собою, аніж за протилежною стороною.
21. Життя більшості людей залежить від збігу обставин.

22. Я віддаю перевагу такому керівництву, при якому можна самостійно визначати, що і як робити.
 23. Думаю, що мій спосіб життя жодною мірою не є причиною моїх хвороб.
 24. Як правило, саме невдалий збіг обставин заважає людям досягти успіху у своїй справі.
 25. Зрештою, за погане управління організацією відповідальні самі люди, які в ній працюють.
 26. Я часто відчуваю, що нічого не можу змінити в відносинах, що склалися в сім'ї.
 27. Якщо я дуже захочу, то зможу привернути до себе майже будь-кого.
 28. На підростаюче покоління впливає так багато різних обставин, що зусилля батьків щодо виховання часто виявляються марними.
 29. Те, що зі мною відбувається – це справа моїх власних рук.
 30. Важко буває зрозуміти, чому керівники чинять так, а не інакше.
 31. Людина, яка не змогла досягти успіху у своїй роботі, швидше за все не виявив достатньо зусиль.
 32. Найчастіше я можу досягти від членів моєї родини того, чого я хочу.
 33. У неприємностях і невдачах, які були в моєму житті, найчастіше винні були інші люди, ніж я сам.
 34. Дитину завжди можна вберегти від застуди, якщо за нею слідкувати та правильно одягати.
 35. У складних обставинах я маю намір почекати, поки проблеми вирішаться самі по собі.
 36. Успіх є результатом наполегливої роботи і мало залежить від випадку чи везіння.
 37. Я відчуваю, що від мене більше, ніж від будь-кого, залежить щастя моєї родини.
 38. Мені завжди було важко зрозуміти, чому я подобаюсь одним людям і не подобаюсь іншим.
 39. Я завжди маю намір прийняти рішення і діяти самостійно, а не сподіватися на допомогу інших людей або долю.
 40. На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними, незважаючи на всі його старання.
 41. У сімейному житті бувають такі ситуації, які неможливо вирішити навіть за найсильнішого бажання.
 42. Здібні люди, які не зуміли реалізувати свої можливості, повинні звинувачувати в цьому лише самих себе.
 43. Багато моїх успіхів були можливі тільки завдяки допомозі інших.
 44. Більшість невдач у моєму житті походить від невміння, незнання чи лінощів і мало залежали від везіння чи невдачі.
- Опитувальник УСК складається із 44 пунктів. Тест призначений для індивідуального та групового обстеження.

Ключ до опитувальника РСК:

1. «Іо»:

«+»: 2, 4, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 22, 25, 27, 29, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 42, 44.

«-»: 1, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 21, 23, 24, 26, 28, 30, 33, 35, 38, 40, 41, 43.

2. «Ід»:

«+»: 12, 15, 27, 32, 36, 37.

«-»: 1, 5, 6, 14, 26, 43.

3. «Ін»:

«+»: 2, 4, 20, 31, 42, 44.

«-»: 7, 24, 33, 38, 40, 41.

4. «Іс»:

«+»: 2, 16, 20, 32, 37.

«-»: 7, 14, 26, 28, 41.

5. «Іп»:

«+»: 19, 22, 25, 42.

«-»: 1, 9, 10, 30.

6. «З»:

«+»: 13, 34.

«-»: 3, 23.

Обробка отриманих даних та їх інтерпретація:

Обробку заповнених відповідей слід проводити за наведеними нижче ключами, підсумовуючи відповіді на пункти у стовпцях «+» зі своїм знаком та відповіді у стовпцях «-» зі зворотним знаком.

Як показують проведені дослідження на нормальних піддослідних, відповіді абсолютно на всі пункти опитувальника отримати одразу не вдається. Результати заповнення опитувальника перетворюються на стандартну систему одиниць – стін і може бути наочно представлені вигляді профілю суб'єктивного контролю.

1. Шкала загальної інтернальності (Іо). Високий показник за цією шкалою відповідає високому рівню суб'єктивного контролю за будь-якими значущими ситуаціями. Такі люди вважають, що більшість важливих подій у їхньому житті були результатом їхніх власних дій, що вони можуть ними керувати, і, таким чином, вони відчувають власну відповідальність за ці події та за те, як складається їхнє життя. Низький показник за шкалою Іо відповідає низькому рівню суб'єктивного контролю. Такі випробувані не бачать зв'язку між своїми діями та значущими для них подіями їхнього життя, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість їх є результатом випадку чи дії інших людей.

2. Шкала інтернальності у сфері досягнень («Ід»). Високі показники за цією шкалою відповідають високому рівню суб'єктивного контролю над емоційно-позитивними подіями та ситуаціями. Такі люди вважають, що вони самі досягли всього того доброго, що було і є в їхньому житті, і що вони здатні успішно простежити свої цілі в майбутньому. Низькі показники за шкалою «Ід»

говорять про те, що людина приписує свої успіхи, досягнення та радості зовнішнім обставинам – везіння, щасливу долю чи допомогу інших людей.

3. Шкала інтернальності у сфері невдач («Ін»). Високі показники за цією шкалою говорять про розвинене почуття суб'єктивного контролю по відношенню до негативних подій та ситуацій, що проявляється у схильності звинувачувати самого себе у різноманітних неприємностях та стражданнях. Низькі показники «Ін» свідчать про те, що випробуваний схильний приписувати відповідальність за подібні події іншим людям або вважати їх результатом невдачі.

4. Шкала інтернальності у сімейних відносинах («Іс»). Високі показники «Іс» означають, що людина вважає себе відповідальною за події, що відбуваються в її сімейному житті. Низький «Іс» вказує на те, що суб'єкт вважає не себе, а своїх партнерів причиною значущих ситуацій, що виникають у сім'ї.

5. Шкала інтернальності у сфері виробничих відносин («Іп»). Високий «Іп» свідчить про те, що людина вважає свої дії важливим фактором організації власної виробничої діяльності у відносинах, що складаються в колективі, у своєму просуванні і т.д. Низький «Іп» свідчить про те, що випробуваний схильний приписувати важливіше значення зовнішнім обставинам – керівництву, товаришам по роботі, везіння – невдачу.

6. Шкала інтернальності щодо здоров'я та хвороби («Із»). Високі показники «Із» свідчать, що випробуваний вважає себе багато в чому відповідальним за своє здоров'я: якщо він хворий, він звинувачує в цьому самого себе і вважає, що одужання багато в чому залежить від його дій. Людина з низьким «Із» вважає здоров'я та хворобу результатом випадку і сподівається на те, що одужання прийде внаслідок дії інших людей, насамперед лікарів.

Дослідження самооцінки людей із різними типами суб'єктивного контролю показало, що з низьким «Іо» характеризують себе як егоїстичних, залежних, нерішучих, несправедливих, несамотійних, дратівливих.

Люди з високим рівнем суб'єктивного контролю вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здібними, дружелюбними, чесними, незворушними. Таким чином, суб'єктивний контроль пов'язаний із відчуттям людиною своєї сили, гідності, відповідальності за те, що відбувається, із самоповагою, соціальною зрілістю.

Методика «Визначення рівня своєї самооцінки»

(розроблена Г. Казанцевою)

Методика пропонує певну кількість тверджень, навпроти яких ставиться один з трьох варіантів відповідей: «так» (+), «ні» (-), «не знаю» (?), які відповідають власній поведінці в аналогічній ситуації.

Бланк запитань

1. Звичайно я розраховую на успіх у своїх справах.
2. Більшу частину часу я знаходжуся у пригніченому стані.
3. Більшість ровесників зі мною радяться.
4. У мене не має невпевненості в собі.
5. Я настільки ж здібний і винахідливий як більшість оточуючих мене людей.
6. Часом я почуваю себе нікому не потрібним.
7. Я все роблю добре (будь-яку справу).
8. Мені здається, що я нічого не досягну в майбутньому.
9. У будь-якій справі я вважаю себе правим.
10. Я роблю багато такого, про що потім жалкую.
11. Коли я дізнаюсь про успіхи кого-небудь, кого я знаю, то сприймаю це як власну поразку.
12. Мені здається, що всі навколо дивляться на мене з осудом.
13. Мене мало турбують можливі невдачі.
14. Мені здається, що успішному виконанню доручень чи справ мені заважають перешкоди, яких мені не подолати.
15. Я рідко жалкую про те, що вже зробив.
16. Оточуючі мене люди більш привабливі, ніж я.
17. Я думаю, що я постійно комусь необхідний.
18. Мені здається, що я навчаюся гірше за інших.
19. Мені частіше щастить, ніж не щастить.
20. У житті я завжди чогось боюся.

Підрахунок результатів.

Підраховується кількість позитивних відповідей (+), спочатку за непарними номерами, а потім за парними. Від першого результату віднімається другий. Кінцевий результат знаходиться в інтервалі від -10 до +10.

Інтерпретація

від -10 до -4 свідчить про занижену самооцінку

від -3 до +3 – про адекватну самооцінку

від +4 до +10 – про завищену самооцінку.

ДОДАТОК Д

Методика дослідження соціальної адаптованості

Інструкція. Вам пропонується 25 тверджень. Якщо ці твердження справедливі (на вашу думку), то позначте значком «+» у стовпчику «Так». Якщо несправедливі, то поставте «+» - у стовпчику «Ні».

Твердження	Так	Ні
1. Я часто відчуваю нудоту		
2. Працюючи, я втомлююся		
3. Я не можу зосередитися на чомусь одному		
4. Я хвилююся з будь-якої причини		
5. Коли я щось роблю, мої руки тремтять		
6. Я часто хвилююся		
7. Мені часто сняться страшні сни		
8. Я пітнію навіть у холодну погоду		
9. Я постійно відчуваю голод		
10. Мене часто непокоїть шлунок		
11. Іноді через хвилювання не можу спати		
12. Мене легко вивести з рівноваги		
13. Я більш чутливий, ніж інші		
14. Я часто через щось хвилююся		
15. Дуже прикро, що я не такий щасливий, як інші		
16. Я легко можу заплакати		
17. Коли мені доводиться чекати, це мене дратує		
18. Іноколи я відчуваюся таким метушливим, що не можу всидіти на одному місці		
19. Я боюся труднощів		
20. Іноді я відчуваю свою непотрібність		
21. Я сором'язлива людина		
22. Я думаю, що для мене в усьому багато труднощів		
23. Я завжди напружений		
24. Іноді я відчуваюся розбитим		
25. Я уникаю труднощів		

Обробка та інтерпретація

Підрахувати суму відповідей «так» на всі твердження. Якщо сума відповідей «так» становить:

1-3 – висока адаптованість;

4-10 – середня;

11-20 – низька;

21-25 – соціальна адаптованість дуже низька, властивою є невпевненість у собі, внутрішні конфлікти.

ДОДАТОК Е

Таблиця 1

Кореляційний аналіз між шкалами

	Відповідальність	Інтернальність	Інтернальність у сфері досягнення	Інтернальність у сфері невдачі	Інтернальність у сімейних відносин	Інтернальність у виробничих відносинах	Інтернальність щодо здоров'я та хвороби	Самооцінка	Соціальна адаптованість
Відповідальність		0,23	0,26	-0,02	0,22	0,18	-0,13	0,45	-0,35
Інтернальність	0,23		0,82	0,69	0,58	0,50	0,34	0,49	-0,38
Інтернальність у сфері досягнення	0,26	0,82		0,40	0,54	0,32	-0,02	0,45	-0,28
Інтернальність у сфері невдачі	-0,02	0,69	0,40		0,42	0,24	0,26	0,28	-0,17
Інтернальність у сімейних відносин	0,22	0,58	0,54	0,42		0,10	0,10	0,19	-0,19
Інтернальність у виробничих відносинах	0,18	0,50	0,32	0,24	0,10		0,20	0,17	-0,28
Інтернальність щодо здоров'я та хвороби	-0,13	0,34	-0,02	0,26	0,10	0,20		-0,04	-0,10
Самооцінка	0,45	0,49	0,45	0,28	0,19	0,17	-0,04		-0,69
Соціальна адаптованість	-0,35	-0,38	-0,28	-0,17	-0,19	-0,28	-0,10	-0,69	